

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Marta Píchová

Emigrace kulturních elit z vichistické Francie

Bakalářská práce

Praha 2012

Autor práce: **Marta Píchová**

Vedoucí práce: **PhDr. David Emler**

Rok obhajoby: **2012**

Bibliografický záznam

Píchová, Marta. „Emigrace kulturních elit z vichistické Francie“. 64 s. Bakalářská práce (Bc.), Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Praha, 2012. Vedoucí diplomové práce PhDr. David Emler.

Abstrakt

Práce analyzuje emigrace kulturních elit během vichistického režimu ve Francii, tj. v letech 1940-1944. Zabývá se narůstající hrozbou nacistického režimu a řeší specifika politické situace ve Francii, která za druhé světové války zabraňovala emigraci. V tomto směru hraje zásadní roli přijetí proticizineckých opatření a přistoupení k internaci cizinců. Základem této práce je seznam osobností, který byl sestaven americkou organizací *Emergency Rescue Committee*, přičemž takto vymezená kulturní elita je sledována napříč celou prací. Autorka se zabývá situací v internačních táborech a způsoby úniků z těchto táborů, ale také komunitou umělců a intelektuálů v Marseille. Město Marseille se stalo místem setkávání kulturních osobností, protože bylo jediným přístavem, z kterého bylo možné opustit Francii. Cílem práce je definování tří únikových cest, které byly za války používány, přičemž nehraje roli, zda se jednalo o legální či nelegální způsob emigrace.

Abstract

This thesis analyses the emigration of cultural elites during the Vichy regime in France, hence in the years 1940-1944, and evaluates its success. It explains growing threat of the Nazis to the elites and particularity of the political situation in France that inhibited emigration during World War II. In this regard, the regime accepted measures among those the anti-foreigner measures and the internment of foreigners will be highlighted as the most important. This thesis is based on the list of personalities, compiled by the *Emergency Rescue Committee*, which thus provides a definition of cultural elite subsequently studied throughout the thesis. The author deals with the situation in the internment camps and explores the possible ways of release. In addition, the author depicts a community of artists and intellectuals in Marseille that was the only port from which it was possible to emigrate. Therefore, the important aim of this thesis is to define three escape routes from France

used during the war, no matter whether they were counted as legal or illegal method of emigration.

Klíčová slova

Francie, vichistický režim, emigrace, kulturní elita, Marseille, internace

Keywords

France, Vichy regime, emigration, cultural elite, Marseille, internment

Rozsah práce

80 171 znaků

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto seminární práci zpracovala samostatně a veškeré prameny a literaturu uvádím v seznamu. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne.....

.....

podpis

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala svému vedoucímu práce PhDr. Davidu Emlerovi za skvělé vedení a důkladnou kontrolu mé práce, svému vedoucímu bakalářského semináře PhDr. Ondřeji Matějkoví za cenné rady a užitečné podněty a také svému příteli Matějovi za trpělivost a pečlivost při čtení mé práce.

PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno:

Marta Píchová

E-mail:

marta.pichova@seznam.cz

Semestr:

LS

Akademický rok:

2010/2011

Název práce:

Emigrace během vichistického režimu na příkladu osobností kulturního života

Předpokládaný termín dokončení (semestr, školní rok):

LS 2012

Vedoucí bakalářského semináře:

PhDr. Ondřej Matějka

Vedoucí práce (není povinné):

PhDr. David Emler

Zdůvodnění výběru tématu práce (5 řádek):

Téma práce bylo vybráno především kvůli tomu, že vichistický režim je mnoha historiky hodnocen jako jedno z nejdiskutovanějších období moderních dějin Francie. Příklad osobností kulturního života byl zvolen proto, že se jedná o významnou skupinu francouzské společnosti, jejíž osudy byly dobře zmapovány. Autorka si je však vědoma, že nelze tuto elitní skupinu obyvatel považovat za reprezentativní vzorek společnosti.

Předpokládaný cíl (5 řádek):

Práce si klade za cíl podat obraz o fenoménu emigrace během vichistického režimu ve Francii, tj. v letech 1940 - 1944, který bude zpracován na základě příkladu studie kulturních elit v tomto období. Pokusí se popsat průběh tohoto fenoménu a nastítnit jeho důsledky, jenž můžeme pozorovat například na proměnách americké umělecké scény, která byla ovlivněna právě příchodem uprchlíků z Francie.

Základní charakteristika tématu (10 řádek):

S nastolením vichistického režimu se stala situace téměř pro celou společnost nepříznivou. Většina veřejnosti v zájmu své vlastní sebezáchovy mlčky přihlížela kolaboraci s Němci a podporovala režim, který se opíral o tradiční konzervativní hodnoty jako rodina, víra a práce. Část společnosti se však nedokázala ztotožnit s antisemitskou a cizineckou politikou vichistického režimu a ze země se rozhodla emigrovat. Režim také neměl zájem na tom, aby se rozvíjelo nezávislé umění nebo kultura a proto se umělci museli uchýlit do ústraní nebo emigrovat. Kvůli zpříšňujícím se opatřením bylo však s postupem času čím dál obtížnější odjet nebo uprchnout ze země. Proto se o záchranu osobností zasloužili především jednotlivci, kteří spolupracovali s různými dobrovolnickými organizacemi. Teoretickým východiskem práce bude emigrace jako společenský fenomén s důrazem na ztrátu přirozených vazeb a kořenů a nalézání vazeb nových. V práci bude použit empiricko-analytický přístup.

Předpokládaná struktura práce (10 řádek):

V první části se bude práce věnovat situaci na kulturním poli ve Francii, které se formovalo ještě před vypuknutím druhé světové války v závislosti na vzrůstajícím napětí v Evropě, které přinesl nástup Adolfa Hitlera. Také budou představeny změny, které nastaly krátce po kapitulaci Francie a po nastolení vichistického režimu. Druhá část se bude zabývat přístupem režimu ke kulturním elitám, cizineckou a antisemitskou politikou, které byly vůči těmto osobnostem praktikovány, a postupně se zpříšňujícím opatřením. Rovněž představí plány, které měly řešit problematiku velkého počtu uprchlíků na území Francie, a možnosti legální emigrace ze země. Třetí, závěrečná část čtenáře seznámí s organizacemi, které organizovaly nelegální odchod osobností z Francie, s několika možnými cestami útěku, a konečně situaci ve Spojených státech, kam většina emigrantů směřovala. Rovněž budou zhodnoceny dopady na

francouzskou uměleckou scénu.

Základní literatura (10 nejdůležitějších titulů):

Monografie:

- Isenberg, Sheila, **A Hero of Our Own: The Story of Varian Fry**, Random House, New York 2001
- Jackson, Julian, „Intellectuals, Artists, and Entertainers“ in France: The Dark Years, 1940-1944, Oxford University Press, New York 2003
- Zasloff, Tela, **Rescuer's Story : Pastor Pierre-Charles Toureille in Vichy France**, University of Wisconsin Press, Madison 2003, <http://site.ebrary.com> (přístup 1. června 2011)

Sborníky:

- Friedrichová, Magdaléna, „Francouzská imigrační politika v letech 1939-1945“, in **Proměny „sladké Francie“** (CeFReS: říjen 2004)

Disertační práce:

- Maga, Tomothy P., „The United States, France, and the refugee problem, 1933 - 1947“, McGill University, 1981 (doktorská disertace), http://digitool.library.mcgill.ca/R/-?func=dbin-jump-full&object_id=77109&silole_library=GEN01 (přístup 1. června 2011)
- Miklošová, Kateřina, „Antisemitská politika režimu Vichy: příčiny, vývoj a důsledky“, Univerzita Karlova, Institut mezinárodních studií, Praha 2006. (bakalářská práce)

Články:

- Adorno, Theodor W., „Questions on Intellectual Emigration,“ **Social Text** 27, č. 2 (léto 2009), p159-164, <http://web.ebscohost.com.ezproxy.is.cuni.cz> (přístup 16. května 2011).
- Chénieux-Gendron, Jacqueline and Eastman, Andrew, „Surrealists in Exile: Another Kind of Resistance“, **Poetics Today** 17, č. 3, Creativity and Exile: European/American Perspectives I (pozdím 1996): 437-45, <http://www.jstor.org> (přístup 16. května 2011)
- Delacor, Regina M., „From Potential Friends to Potential Enemies: The Internment of 'Hostile Foreigners' in France at the Beginning of the Second World War“, **Journal of Contemporary History** 35, č. 3 (červenec 2000): 361 – 368, <http://www.jstor.org> (přístup 16. května 2011)
- Jennings, Eric, „Last Exit from Vichy France: The Martinique Escape Route and the Ambiguities of Emigration“, **The Journal of Modern History** 74, č. 2 (červen 2002): 289-324, <http://www.jstor.org> (přístup 16. května 2011)

Podpis studenta a datum

V Praze 6. června 2011

Schváleno

Datum

Podpis

Vedoucí bakalářského semináře

Garant oboru

Obsah

Obsah	1
Úvod do tématu a jeho zdůvodnění	2
1. Migrace elit v meziválečném období	10
1.1. MIGRACE TŘICÁTÝCH LET	10
1.2. EXODUS A „PODIVNÁ PORÁŽKA“	13
1.3. NASTOLENÍ AUTORITATIVNÍHO REŽIMU	15
2. Emigranti a vichistický režim	17
2.1. CIZINECKÁ POLITIKA A INTERNACE	17
2.2. LES MILLES, INTERNAČNÍ TÁBOR ELIT	21
2.3. MARSEILLE JAKO „MĚSTO UPRCHLÍKŮ“	25
3. Cesty z autoritativního režimu	30
3.1. CENTRE AMÉRICAIN DE SECOURS	30
3.2. CESTY ÚTĚKU	33
3.3. NEÚSPĚŠNÉ EMIGRACE	36
Závěr	39
Summary	43
Abecední seznam použitých zdrojů	45
Seznam příloh	49
Přílohy	50

Úvod do tématu a jeho zdůvodnění

Francie se už na konci devatenáctého století stala místem, kde se setkávaly kulturní osobnosti z celého světa. Ať už proto, aby zde vystavovaly svá díla nebo aby se účastnily uměleckých přednášek a diskuzí. Francie, a zejména Paříž, byla kolébkou moderního umění, zrodily se zde umělecké směry jako například impresionismus, kubismus či surrealismus. V meziválečné Paříži vznikl také jedinečný fenomén tzv. Pařížské školy. S nástupem Adolfa Hitlera v roce 1933 se pak Francie stala pro mnohé intelektuály nejen útočištěm, ale také přestupní stanicí pro další migraci směrem na západ. Jenže jakmile vypukla druhá světová válka a byl nastolen vichistický režim, stala se Francie pro uprchlíky „pastí“.

Tématem práce je emigrace kulturních elit z vichistické Francie a zvolila jsem si jej především proto, že jsem chtěla přinést inovativní pohled na vichistický režim. Zaujalo mne, jakým způsobem může válka ovlivnit kulturní vývoj jednotlivých osobností, ale i celé společenské vrstvy. Prvním podnětem pro mé zkoumání byl obraz „Guernica“ od Pabla Picassa a některá díla Joana Miróa, která jsou ovlivněna španělskou občanskou válkou. Následně jsem se začala zajímat o situaci ve Francii ve třicátých letech, migrace, které byly podněcované zhoršující se situací v Evropě, a obrat francouzské politiky za druhé světové války. V tomto období se mnoho organizací i jednotlivců snažilo o záchranu židů, avšak podobné snahy na poli umělců a intelektuálů nejsou příliš známé. Ve své práci se zaměřuji konkrétně na kulturní elitu, jejíž osud byl silně ovlivněn americkou organizací *Emergency Rescue Committee* (ERC, Výbor pro záchranu v tísní) založenou právě pro záchranu nejhůře pronásledovaných osobností žijících ve Francii v době vypuknutí druhé světové války.¹

Práce si klade za cíl přiblížit čtenáři průběh emigrace kulturních elit z autoritativního režimu vichistické Francie. Primárně se bude zabývat podněty pro tuto emigraci, společným osudem všech migrantů a jejich koncentrací v Marseille, možnými cestami útěku a činností zahraničních pomocných organizací a velvyslanectví. Práce se pokusí analyzovat proces migrace elit během vichistického režimu a definovat únikové cesty, s jejichž využitím bylo možné z Francie emigrovat. Jako vodítko pro svou práci jsem si stanovila tyto výzkumné otázky: Jakým způsobem bylo možné, legálně či nelegálně,

¹ Výbor byl založen jako *Emergency Rescue Committee* (ERC), Varian Fry však pro svou činnost ve Francii zvolil název *Centre américain de secours* (CAS). Přestože v odborných pracích většinou tyto dva názvy splývají, ve své práci budu tyto dvě organizace rozlišovat. Zkratku ERC budu používat v případě, že se bude jednat o organizaci se sídlem v New Yorku, a zkratku CAS pro její působíště ve Francii.

vycestovat z vichistické Francie? Jaké cesty k tomu byly zvoleny? Jak dalece přispěly k záchraně kulturních osobností snahy soukromých organizací a iniciativa jednotlivců?

Pro svou práci jsem zvolila tematické členění – věnuji se tématům Migrace elit v meziválečném období, Emigranti a vichistický režim a Cesty z autoritativního režimu. V první kapitole jsou stručně popsány změny v Evropě před druhou světovou válkou, které měly silný vliv na migrace evropských kulturních elit. Významným mezníkem je nacistické převzetí moci v Německu v roce 1933, které se stalo prvním impulsem pro migrace levicových umělců a intelektuálů. V této kapitole je také popsána vlna vnitrostátní migrace, která se zvedla v souvislosti se zhoršující se válečnou situací, a následně důsledky nastolení autoritativního režimu. Ve druhé kapitole je vysvětlena změna přístupu Francie k cizincům, německým emigrantům a antifašistům v souvislosti s novým pravicovým kurzem vlády. Tato kapitola se věnuje také internaci umělců a intelektuálů, konkrétně příkladu tábora Les Milles. Významnou roli v tomto výzkumu hraje město Marseille, kde se setkávali uprchlíci různých kultur a národností, zejména umělci a intelektuálové. Třetí kapitola se věnuje samotnému průběhu emigrací. Nejprve je představena americká organizace *Emergency Rescue Committee*, přičemž důležitou částí této kapitoly jsou zejména osobnosti stojící při této organizaci, které plánovaly cesty útěků a přímo se podílely na realizaci emigrací. Poslední podkapitola se věnuje neúspěšným pokusům o útěk z vichistické Francie. V závěru práce jsou shrnuty všechny faktory, které ovlivnily příčiny a průběh emigrace kulturních elit, jsou definovány možné cesty útěku a bilancována úspěšnost pokusů o útěk.

Tato práce se zabývá především obdobím vichistického režimu ve Francii, tj. v letech 1940 až 1944, přičemž je kladen větší důraz na období od září 1940 do listopadu 1942, protože v listopadu 1942 byla nacisty obsazena i jižní „svobodná“ zóna, následkem čehož bylo téměř nemožné z Francie emigrovat. Práce představí rovněž příliv imigrantů v meziválečném období, který hrál důležitou roli pro formování kulturní scény ve Francii a přispívá k pochopení přítomnosti velkého počtu kulturních osobností na území Francie. Zkoumané teritorium je omezeno pouze na část Francie, která byla ovládána vichistickým režimem, klíčovým bodem bude zejména přístav Marseille, v literatuře nazývané městem migrace.

Rozbor a zhodnocení použité literatury

Jedná se o klasičtější historickou práci, proto bylo také využíváno historické metodologie. Výzkum byl založen na shromáždění relevantních zdrojů, následné analýze a kritice pramenů a konečné narativní interpretaci. Pro svou práci jsem čerpala z osobních svědectví emigrantů a lidí podílejících se na jejich záchraně zachycených v jejich autobiografiích a z odborné literatury, která se zabývá zkoumanou problematikou. Přímá svědectví pro mě představovala cenný zdroj informací především proto, že paměti jednotlivých autorů přinesli velice detailní vhled do problematiky. Čerpala jsem z knihy vzpomínek Variana Frye *Surrender on Demand*, ve které podrobně vypráví o svém působení ve Francii a činnosti *Centre américain de secours* (CAS).² Přímé svědectví o činnosti CAS podává v článku „Le Centre américain de secours après le départ de Varian Fry“ také blízký přítel Variana Frye a jeho spolupracovník Daniel Bénédite.³ Významným přínosem pro mou práci byly *Rozhovory* s André Bretonem, které mi pomohly k pochopení změn na kulturní scéně v meziválečném období.⁴ Ke zmapování života v internačních táborech jsem využila autobiografické vyprávění Liona Feuchtwangera v knize *Ďábel ve Francii*, kde „Feuchtwanger poprvé zcela vystoupil zpoza svých literárních postav, aby se v okamžiku velkého nebezpečí ujistil sebou samým a vymezil sebe sama jako literární postavu.“⁵ Výjimku z těchto zdrojů však tvoří román *Transit* od německé spisovatelky Anny Seghersové, který je autorčinými zážitky z Marseille pouze inspirován.⁶ Avšak proto, že je dílo hojně citováno v mnoha odborných knihách a člancích, jsem se rozhodla jej také zařadit.

Vůbec nejcennějším zdrojem informací pro mě však byla kniha kanadské publicistky a autorky biografí Rosemary Sullivanové *Vila Air-Bel*, která provedla širokou studii o činnosti Variana Frye a jeho spolupracovníků, ale také o klientech CAS, únikových cestách, policejních razíích, situaci v Marseille, atp.⁷ Tato kniha mi poskytla ucelený obraz o zkoumané problematice, přestože se často opírala o jednotlivé příběhy a životní osudy. Významným dílem k mé práci přispěl také doslov německého historika Hanse Dahlkeho ke knize *Ďábel ve Francii*, ve kterém se autor zabýval historickými

² Varin Fry, *Surrender on Demand* (Boulder: Johnson Books 1997).

³ Daniel Bénédite, „Le Centre américain de secours après le départ de Varian Fry“, *Revue Agone*, (2008): 38-39, <http://revueagone.revues.org/225> (staženo 18. 4. 2012).

⁴ André Breton a André Parinaud, *Rozhovory: 1913-1952* (Praha: Concordia 2003).

⁵ Hans Dahlke, doslov ke knize *Ďábel ve Francii*, Lion Feuchtwanger (Praha: Naše Vojsko, 1987), 165.

⁶ Anna Seghersová, *Transit* (Praha: SNKLU 1965).

⁷ Rosemary Sullivanová, *Vila Air-Bel: Druhá světová válka, útěk a dům v Marseille* (Praha: Mladá Fronta 2008).

souvislostmi internace německých emigrantů ve Francii. Internaci ze strany francouzské vlády popsal francouzský historik Denis Peschanski ve své práci „Les camps français d'internement (1938-1946)“.⁸ K pochopení změn na evropské kulturní scéně jsem využila článek „Un moment de la conscience européenne“ od francouzského antropologa Michela Izarda, který se zabýval především politickými a kulturními změnami třicátých let.⁹ Pro analýzu situace v Marseille jsem použila kapitolu „De la drôle de guerre à l'Occupation“ z monografie *Marseille* od autorů Dûcheneho a Contrucciho, a následně pro zmapování kulturní scény kapitolu „Marseille, cité-refuge des écrivains et des artistes“ z knihy *La vie culturelle sous Vichy*, kterou napsal francouzský historik Jean-Pierre Rioux.¹⁰ Únikovou cestu přes Martinik podrobně popisuje článek amerického historika Erica Jenningse „Last Exit from Vichy France: The Martinique Escape Route and the Ambiguities of Emigration“.¹¹ Zásadním přínosem pro mou práci byla kapitola „Le premier secours“ z knihy francouzské historičky Anne Grynbergové *Les camps de la haute*, která se zabývá pomocnými organizacemi působícími za druhé světové války ve Francii.¹² Konkrétně o činnosti CAS a Varianovi Fryovi potom píše Sheila Isenbergová ve své knize *A Hero of Our Own: The Story of Varian Fry*.¹³

Vymezení pojmu kulturní elita

Předmětem mého zkoumání v této práci je kulturní elita, jakožto specifická součást společnosti. *Elita* je v sociologickém pojetí výlučná skupina, která vychází ze sociální nerovnosti přítomné v každém uspořádání společnosti. Tato nerovnost je způsobena ekonomickými i politickými rozdíly, ale také odlišnostmi ve schopnostech jednotlivců. Jedná se o menšinu, která je schopná prospět většímu celku, protože její mocenská pozice je silným nástrojem progresivních opatření a změn.¹⁴ Početně malá část společenského útvaru získává v tomto případě vysoké pozice, přičemž tyto útvary můžeme rozlišovat

⁸ Denis Peschanski, „Les camps français d'internement (1938-1946)“ (doktorská disertace, Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne, 2000), <http://hal.archives-ouvertes.fr/> (staženo 3. 12. 2011).

⁹ Michel Izard, „Un moment de la conscience européenne“, *Terrain*, č. 17 (1991, vydáno 6. července 2007): 65-66.

¹⁰ Roger Dûchene a Jean Contrucci, „De la drôle de guerre à l'Occupation“, in *Marseille* (Poitiers: Fayrand 1998).

Jean-Pierre Rioux, „Marseille, cité-refuge des écrivains et des artistes“ in *La vie culturelle sous Vichy* (Brusel: Editions Complexe 1990).

¹¹ Eric Jennings, „Last Exit from Vichy France: The Martinique Escape Route and the Ambiguities of Emigration“, *The Journal of Modern History* 74, č. 2 (červen 2002): 289-324.

¹² Anne Grynbergová, „Le premier secours“, *Les camps de la haute* (Paříž: 1999, La Découverte).

¹³ Sheila Isenbergová, *A Hero of Our Own: The Story of Varian Fry* (New York: Random House, 2001).

¹⁴ Miloslav Petrusek a Jiří Wilkner, *Velký sociologický slovník* (Praha: Academia 1997), 252-253.

podle typů, např. klérus, průmysl, obchod, umění, věda, apod. V moderní společnosti se setkáváme s pluralitou funkčních elit a dochází zde k jejich vzájemné interakci. Soupeření nebo přizpůsobení je spojeno se soustavou sociálních hodnot, ke kterým sociální útvary přistupují různě.¹⁵

Ve své práci budu používat hodnotící pojetí kultury, vycházející z humanistické a osvícenské tradice. Jedná se o tradiční význam pojmu *kultura*, který je hojně používán ve filosofii, uměnovědních disciplínách i běžném jazyce. Kulturní jevy jsou zde omezovány pouze na sféru pozitivních hodnot, které přispívají ke kultivaci člověka a progresivnímu rozvoji společnosti. Jako kulturu tak v tomto pojetí chápeme oblasti duchovních hodnot společnosti, jako je umění, věda, literatura, osvěta, výchova, ušlechtilé a pokrokové ideje apod.¹⁶

Pojem *kulturní elita* v mé práci představuje skupinu osobností uznávaných širokou společností, které mají kolem sebe často mnoho obdivovatelů, poměrně velký vliv a většinou také dostatek prostředků. Konkrétní výběr kulturních elit, které budou zkoumány v této práci, bude však založen na seznamu osobností z řad umělců a intelektuálů, který byl sestaven americkou *Emergency Rescue Committee*. Později se začalo seznamu říkat *first list* (první seznam), protože došlo k rozšíření počtu osobností, které mají být zachráněny, a vytvoření *second list* (druhý seznam). Co se týče umělců a intelektuálů židovského původu, bude zohledňována větší naléhavost jejich případů, ale práce se bude vyhýbat hodnocení míry účasti Francie na holocaustu.

Seznam sestavený ERC byl založen především na tom, jaké vztahy mezi sebou měly osobnosti uvězněné ve Francii a jejich američtí přátelé či kolegové angažující se ve výboru. Upřednostňovány byly samozřejmě ty osobnosti, které byly režimem přímo ohroženy, byly politicky aktivní nebo se hlásily k levicovým a antifašistickým myšlenkám. Jelikož byly ve společnosti proslavené, existovalo vysoké riziko, že budou snadno odhaleny a nahlášeny na policejní prefektuře. Z tohoto důvodu se tyto osobnosti stávaly podle ERC nejohroženější skupinou uprchlíků, pokoušejících se emigrovat z nacisty obsazené Evropy. Pro tuto práci je velice podstatné, že k vymezení skupiny umělců a intelektuálů došlo „uměle“, tedy americkými levicovými elitami. Jsem si vědoma, že takový proces definice kulturní elity je silně ovlivněn osobními preferencemi, a jedná se v podstatě o proces, kdy jedna elitní skupina vybírá jinou.

¹⁵ Bohumil Geist, *Sociologický slovník* (Praha: Victoria Publishing 1992), 77-78.

¹⁶ Jaroslav Malina et al., *Antropologický slovník* (Brno: CERM 2009), 2072.

Konstrukce kulturní elity Emergency Rescue Committee

V létě roku 1940 začaly do Spojených států přicházet telegramy s žádostmi o pomoc. Adresáty byly většinou vlivné osobnosti, kterým se podařilo emigrovat ještě před druhou světovou válkou. Tito lidé byli ochotni všemi možnými prostředky pomoci svým přátelům, rodinným příslušníkům, známým i kolegům. Albert Einstein založil organizaci na pomoc uprchlíkům před německým nacismem *International Relief Association* (IRA), rakouský psychoanalytik a politický aktivista Paul Hagen byl ředitelem *American Friends of German Freedom*, a pak tu byly různé další americké organizace na pomoc židům.¹⁷ Tyto snahy se rozhodl sjednotit Paul Hagen se svým přítelem Varianem Fryem.¹⁸ Oslovili proto profesionálního lobbistu Harolda Orama, s jehož pomocí pak sezvali rektory univerzit, známé spisovatele, filantropy i rozhlasové hvězdy na benefiční oběd v hotelu Commodore. Na tomto obědě, který se konal 25. června, byly vyplněny šeky dohromady v hodnotě 3500 USD a oficiálně vznikla *Emergency Rescue Committee*.¹⁹

Za pomoci různých exilových výborů i jednotlivých osobností byl sestaven maximálně obsažný seznam lidí, které je třeba z Francie zachránit. Jména malířů a sochařů poskytl Alfred Barr, ředitel *The Museum of Modern Art* (MoMA, Muzeum moderního umění), který byl již s ohroženými umělci ve styku. Thomas Mann rozšířil seznam o jména spisovatelů, nakladatelů, uměleckých kritiků a dramatiků.²⁰ Ředitel *New School of Social Research*, která se ve spolupráci s Rockefellerovou nadací významně podílela na urychlení

¹⁷ Isenbergová, *A Hero of Our Own*, 6 a 14.

Paul Hagen (1893-1969), vlastním jménem Karl Frank, byl rakouský psychoanalytik a politický aktivista, který v roce 1933 uprchl z Německa nejprve do Prahy, poté do Paříže a do Londýna, odkud organizoval politický odpor proti Hitlerovi. Pořádal časté cesty do New Yorku, kde založil *American Friends of German Freedom* (Výbor amerických přátel za osvobození Německa). V roce 1939 v New Yorku vyhledal svého přítele Variana Frye, aby s ním spolupracoval na ERC. Viz. Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 181.

¹⁸ **Varian Fry** (1907-1967) byl studentem Harvardu, když se zapojil mezi levicové politické aktivisty. O několik let později získal místo redaktora v časopisu *The Living Age*, kde psal články o nebezpečí, jaké představoval Hitler. V době, kdy se zapojil do činnosti ERC, byl šéfredaktorem knihovny *Headline* vydávané *Foreign Policy Association* (Sdružení pro zahraniční politiku). Viz. „Varian Fry Biography“, United States Holocaust Memorial Muzeum

http://www.ushmm.org/museum/press/kits/details.php?content=varian_fry&page=04-biography (staženo 10. 4. 2012).

¹⁹ I. V. Guenther, „Emergency Rescue Comitee“, in *Historical Dictionary of World War II France: The Occupation, Vichy and the Resistance. 1938-1945*, ed. Bertram M. Gordon (Westport: Greenwood Press 1997), 119.

²⁰ **Thomas Mann** (1875-1955) byl německý spisovatel, který po roce 1933 emigroval nejprve do Švýcarska, a potom do Spojených států. Ve své tvorbě se soustředil hlavně na obraz německé společnosti. Mezi jeho nejznámější díla patří *Buddenbrookovi: Úpadek jedné rodiny* (Praha: Práce 1985) nebo *Doktor Faustus* (Praha: SNKLU 1961). V roce 1929 získal Nobelovu cenu za literaturu. Viz. Vladimír Prokop, *Přehled světové literatury 20. Století* (Karlovy Vary: O.K.-Soft 2006), 27.

udělování amerických víz, Alvin Johnson, připojil ohrožené intelektuály a vědce.²¹ Paul Hagen dodal jména svých kolegů z Německé sociálně demokratické strany (SPD). Dále sestavovali seznam lidí, kteří mohli jmenovat své krajany, jako český politik Jan Masaryk, italský novinář Max Ascoli, španělský spisovatel Alvarez del Vayo, rakouský politik Joseph Buttinger, francouzský teolog Jacques Maritain a romanopisec Jules Romains. Ohledně seznamu osobností se samozřejmě vedly bouřlivé debaty, panovaly rozepře a vzájemné osočování z prosazování vlastních krajanů.²² Seznam nakonec čítal dvě stě jmen a vzhledem k tomu, že byl později Varianem Fryem rozšířen, se mu začalo říkat „první seznam“.

Na „prvním seznamu“ figurovali zejména intelektuálové a umělci pocházející z Německé říše, dále političtí uprchlíci a odboráři.²³ Výjimku však tvořili komunisté, kteří byli ve Spojených státech považováni za hrozbu, a proto nemohli být do země vpuštěni. ERC žádal nejprve prezidenta Roosevelta, aby došlo ke zmírnění vízové politiky Spojených států, bohužel tomuto požadavku nebylo ze strany americké vlády vyhověno.²⁴ Postoj americké veřejnosti i politiků byl ovlivněn hospodářskou krizí a politikou izolacismu, a proto se Američané k přijetí uprchlíků stavěli většinou negativně. Avšak první dáma Eleanor Roosveltová aktivně podpořila činnost ERC a umožnila poskytnutí „nouzových víz“.²⁵ Většina osobností na seznamu však neměla žádné doklady ani peníze, umělci a spisovatelé se často skrývali po malých vesničkách v neokupované zóně, a proto nebylo možné je přesně lokalizovat. Z tohoto důvodu bylo nutné, aby někdo z ERC působil přímo ve Francii. Jelikož nikdo z těch, kteří právě z Francie emigrovali, neměl zájem, ani Američané se nechtěli tohoto úkolu zhostit, nabídl se novinář Varian Fry.²⁶

Po několika měsících poměrně úspěšné činnosti *Centre américain de secours* ve Francii, se Varian Fry rozhodl, že je nutné seznam rozšířit o další osobnosti, které je možné ještě zachránit. Hlavní záměr organizace byl však obtížně uchopitelný i pro Variana Frye – v dopisu matce napsal: „Jeden z největších problémů mé práce spočíval v tom, abych našel jasnou definici intelektuála“.²⁷ Definice kulturní elity byla velice vágní, ani sám ředitel CAS si nebyl jist, kdo spadá do skupiny umělců a intelektuálů. Přesto se Fry

²¹ Anne-Marie Duranton-Crabolová, „Les intellectuels français en exil aux Etats-Unis pendant la Seconde Guerre mondiale: aller et retour“, *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, č. 60 (2000): 42.

²² Fry, *Surrender on Demand*, 248.

²³ Viz. Příloha 1.

²⁴ Peter Kross, „Varian Fry: The American Schindler“, *HistoryNet*, <http://www.historynet.com/varian-fry-the-american-schindler.htm> (staženo 10. 4. 2012).

²⁵ Isenbergová, *A Hero of Our Own*, 10.

²⁶ Fry, *Surrender on Demand*, 248.

²⁷ Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 206.

pokusil zařadit do seznamu další osobnosti, protože bylo třeba využít dosud zcela neuzavřených únikových cest. Varian Fry sestavil „druhý seznam“ slibující záchranu dalších patnácti set osobností. Kdyby měl být seznam dokonalý, obsahoval by jména všech osobností na „černé listině“ nacistů, jež měla Francie dle podmínek příměří „na požádání vydat“.²⁸ Na tuto „černou listinu“ odkazuje i název knihy vzpomínek Variana Frye *Surrender on Demand* (Na požádání vydat).

²⁸ Emmanuelle Loyerová, „La débâcle, les universitaires et la Fondation Rockefeller: France/États-unis, 1940-1941“, *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 1, č. 48 (leden 2001): 146.

1. Migrace elit v meziválečném období

Meziválečné období přineslo v Evropě změny, které měly silný vliv na migrace kulturních elit a koncentraci umělců a intelektuálů právě ve Francii. Posléze představovala Francie jeden z posledních svobodných států poskytující uprchlíkům azyl. Významný mezník tohoto období nepochybně představuje nástup Adolfa Hitlera k moci v roce 1933 a další události spojené s šířící se pravicovou ideologií. V této kapitole se věnuji analýze vnitrostátní migrace, tzv. exodu, který započal již v souvislosti se zhoršující se válečnou situací a německým obsazováním severní části Francie, a důsledkům nastolení autoritativního vichistického režimu.

1.1. MIGRACE TŘICÁTÝCH LET

Migrace evropské kulturní elity v meziválečném období můžeme rozdělit podle toho, jaké byly jejich hlavní důvody. Ve dvacátých letech se jednalo zejména o migrace ze zemí s nízkou životní úrovní a vysokým podílem v zemědělské produkci do zemí s nižším populačním růstem a většími ekonomickými příležitostmi. Hlavní proud mezinárodní migrace směřoval na západ, přičemž nejoblíbenější destinací byly Spojené státy, které však ke konci dvacátých let přijaly restriktivní opatření namířená proti imigrantům a Francie se vyhoupla na první místo imigrační politiky.²⁹

Francie znamenala pro umělce ze všech koutů světa liberální prostředí, ve kterém mohli svobodně tvořit. Zejména Paříž byla Mekkou umělců celé Evropy, kteří hledali nejen přímý dotek s aktuální problematikou, ale také kontakty s galeristy – tedy možnosti vystavovat a prodávat, a tím pádem se uživit. Mnoho začínajících umělců a intelektuálů se proto vydalo do Paříže, aby zde nabrali prvotní zkušenosti, ale většinou se období strávené právě zde stalo středobodem jejich tvorby. Cizincům, kteří v Paříži už delší dobu žili, se říkalo ve francouzském slangu *étrangers résidents* (usídlení cizinci) protože byli v podstatě bez problémů přijati do společnosti. Tento termín byl však chápán spíše pejorativně.³⁰

Významnou skupinou těchto dobrovolných exulantů se stali surrealisté, kteří se

²⁹ Dudley Kirk, *Europe's population in the interwar years* (Ženeva: League of Nations 1946), 105.

³⁰ Jacqueline Chénieux-Gendronová a Andrew Eastman, „Surrealists in Exile: Another Kind of Resistance“, *Poetics Today* 17, č. 3, Creativity and Exile: European/American Perspectives I (podzim 1996): 437.

v Paříži sdružovali kolem osobnosti André Bretona.³¹ Mezi nejznámější dobrovolné exulanty patří rumunský básník a dramatik židovského původu, jeden ze zakladatelů dadaismu Tristan Tzara.³² Nejprve Tzara emigroval do Curychu, aby našel pochopení pro své pacifistické názory a setkal se se skupinou podobně smýšlejících umělců. Švýcarsko se stalo útočištěm i pro další kulturní osobnosti, které měly odmítavý postoj k válce, a společně se scházeli v curyšské literární kavárně Cabaret Voltaire. Pařížská elita už v té době věděla o jeho dadaistických básních a vyměňovala si s ním korespondenci. Jednoho dne Tzara nečekaně do Paříže dorazil.³³

Velká hospodářská krize na přelomu dvacátých a třicátých let přinesla do bezstarostného období ve znamení jazzu a bohémského života obavy z nezaměstnanosti a nedostatku. Politické bariéry, restriktivní opatření vlád a chaotická ekonomická situace značně omezily míru mezinárodní migrace. Někteří emigranti se dokonce navraceli do své rodné země.³⁴ V druhé polovině třicátých let však přišla ekonomická obnova a evropská emigrace mohla znovu začít směřovat do Francie. Avšak v té době už byly ekonomické důvody zastíněny politickými změnami v Evropě.

V červnu roku 1935 se v Paříži konal *Congrès mondial des écrivains pour la défense de la culture* (Světový kongres na obranu kultury) pod vedením André Gida a André Malraux.³⁵ Mělo se jednat o velkou manifestaci jednoty antifašistických intelektuálů – sešlo se zde asi dvě stě padesát spisovatelů z třiceti osmi zemí, ale vystoupení avantgardy byla potlačena zařazením do programu až po půlnoci, kdy se začalo zhasínat, a lidé odcházeli. Jak se později potvrdilo, v pozadí kongresu stál jako hlavní iniciátor Sovětský svaz.³⁶ Umění se stalo základním pilířem ideologie. Krátce na to začaly probíhat „moskevské procesy“ a levicovní intelektuálové měli procitnout ze svého okouzlení ruskou socialistickou revolucí.

³¹ **André Breton** (1896-1966) byl francouzský básník a umělecký teoretik, zakladatel mezinárodního hnutí surrealismu. Jako medik ošetřoval za první světové války duševně nemocné, a našel tak cestu k Freudově psychoanalýze, která se stala základem surrealismu. Viz. Prokop, *Přehled světové literatury 20. století*, 10.

³² **Tristan Tzara** (1896-1963) byl francouzský básník rumunského původu, zakladatel dadaismu. Mezi jeho nejznámější básnické sbírky patří *Vingt-cinq poèmes* (Neuauflage: Éditions Dilecta 2006) nebo v českém prostředí známé dílo *Daroval jsem duši bílému kameni* (Praha: Concordia 2007). Viz. Prokop, *Přehled světové literatury 20. století*, 8.

³³ Chénieux-Gendronová a Eastman, „Surrealists in Exile: Another Kind of Resistance“, 438.

³⁴ Kirk, *Europe's population in the interwar years*, 109.

³⁵ **André Gide** (1869-1951) byl francouzský spisovatel považovaný za představitele krajního intelektuálního individualismu, pojetím osobnosti navázal na Nietzscheho nadčlověka. Nejprve věřil v ruskou revoluci, po cestě do Sovětského svazu však vystřízlivěl a napsal dílo ostře kritizující sovětský režim *Retour de l'U.S.S.S.* (Paříž: Gallimard 1936). Viz. Jean-Joseph Julaud, *Les Grands Écrivains* (Paříž: First Ed. 2007), 119-121. **André Malraux** (1901-1976) byl francouzský spisovatel, umělecký teoretik a politik. V roce 1959 se stal prvním francouzským ministrem kultury. Viz. Julaud, *Les Grands Écrivains*, 146-148.

³⁶ Breton a Parinaud, *Rozhovory*, 157-161.

Zásluhou iniciativy účastníků Světového kongresu na obranu kultury se však podařilo osvobodit ze sovětského vězení spisovatele a disidenta Victora Serge.³⁷ Pro Serge však nebylo snadné ze Sovětského svazu emigrovat. Po propuštění se potýkal s problémy přijetí v některém z evropských států – převážně antikomunistické vlády mu odmítaly udělit povolení ke vstupu. Nakonec získal na tři roky povolení k pobytu ve své rodné Belgii, odkud mohl posléze odjet do Paříže. Povolení k pobytu ve Francii získal jen kvůli kontaktům na policejní prefektuře.³⁸

V únoru 1933 se Adolf Hitler stal německým kancléřem a nacisté začali otevřeně vystupovat proti disidentům, židům, odborářům, komunistům i socialistům. Mezi prvními osobami zbavenými občanství 23. srpna 1933 se ocitlo mnoho předních komunistů i prominentních spisovatelů, mezi nimi také antifašistický spisovatel Lion Feuchtwanger nebo světoznámý fyzik Albert Einstein – oba v té době pobývajících ve Spojených státech.³⁹

Ve třicátých letech do Francie emigrovalo mezi 25 a 55 tisíci německých antifašistů, většinou z řad umělců a intelektuálů.⁴⁰ Útočištěm se pro ně stala zejména oblast Provence, kde se malíři a spisovatelé usadili v přímořských letoviscích, například v Nice nebo Sanary-sur-Mer. Tato místa se stala centry exilové literatury, protože se zde setkávali němečtí emigranti. Přijížděli sem spisovatelé jako Franz Werfel, Ludwig Marcuse, Thomas Mann, Berthold Brecht nebo Arnold Zweig.⁴¹ Přesto, že se mnozí z nich potýkali s materiálními nedostatky, administrativními potížemi i psychickou zátěží, jakou život v exilu představoval, stále mohli vydávat své knihy a články.⁴²

Němečtí uprchlíci byli asi nejpočetnější skupinou, která do Francie v meziválečném období emigrovala. Tato migrační vlna rostla s politickými změnami, které se v Německu odehrávaly. S přijetím Norimberských zákonů v roce 1935 se rozhodla pro emigraci velká skupina židovského obyvatelstva, někteří z nich si však zvolili jako destinaci také sousední Rakousko nebo Československo. Anšlus Rakouska však donutil tyto uprchlíky zemi

³⁷ **Victor Serge** (1890-1947) byl ruský revolucionář, disident a spisovatel. Kvůli kritice Stalinova režimu byl vězněn v Sovětském svazu, poté emigroval do Belgie, později do Francie a odtud do Mexika. V Mexiku dokončil svůj román *The Long Dusk* (New York: Dial Press 1946) založený na zážitcích z Marseille. Viz. Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 70-75.

³⁸ Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 70-75.

³⁹ **Lion Feuchtwanger** (1884-1958) byl německý antifašistický romanopisec a dramatik židovského původu. Proslavil se za Výmarského Německa romány jako *Žid Süß* (Praha: Odeon 1969) nebo *Židovka z Toleda* (Praha: Knižní klub 1994). O svém prožitku druhé světové války vypráví v díle *Ďábel ve Francii* (Praha: Naše Vojsko, 1987). Viz. Prokop, *Přehled světové literatury 20. století*, 27.

⁴⁰ Izard, „Un moment de la conscience européenne“, 63.

⁴¹ Dahlke, doslov ke knize *Ďábel ve Francii*, 170.

⁴² Izard, „Un moment de la conscience européenne“, 66.

opustit společně s antifašisticky smýšlejícími Rakušany. Podobně tomu bylo v Československu po přijetí Mnichovské dohody v říjnu 1938.⁴³

Léta 1936 až 1939 se stala historicky posledním obdobím německé emigrace do Francie. V červenci roku 1937 byla v Mnichově zahájena výstava s názvem *Entartete Kunst* (Degenerované umění), která vystavovala umělce zvučných jmen, jako byli Marc Chagall, Vasilij Kandlinskij, Max Ernst, Paul Klee, Oskar Kokoschka, Otto Dix a další. Kurátor výstavy Adolf Ziegler v úvodu pronesl: „Všude tady kolem nás vidíte monstrózní výplody šílenství, nerozumu, neschopnosti a naprosté degenerovanosti. Exponáty, které tato výstava nabízí, vzbuzují hrůzu a znechucení v nás všech.“⁴⁴ Výstava objížděla Německo a Rakousko po více než čtyři roky, vidělo jí přes tři miliony návštěvníků a stala se nejúspěšnější uměleckou výstavou v dějinách Německa.⁴⁵ Nyní stála na straně režimu i veřejnost a malíři všech moderních směrů, pokud tak ještě neučinili, byli nuceni co nejrychleji z Německa emigrovat. Třicátá léta jsou označována jako počátek evropské „občanské války“, která o desetiletí později vyústila ve válku světovou.⁴⁶

1.2. EXODUS A „PODIVNÁ PORÁŽKA“

Dne 10. května 1940 začala německá ofenziva a několik dní na to se obměnila francouzská vláda. Ministerského předsedu Édouarda Daladiera vystřídal nerozhodný konzervativní politik Paul Reynaud. Vicepremiérem se stal maršál Phillippe Pétain, hrdina první světové války, který měl v lidech vzbuzovat důvěru. Jakmile padla linie Somma-Aisna, téměř okamžitě následovalo úplné zhroucení vojenského odporu.⁴⁷ V důsledku toho se vzedmula vlna paniky, která se rychle šířila z Belgie do severní Francie. Francouzská vláda uprchla z Paříže a za ní v chaotickém zmatku utíkaly miliony civilistů. Kolony uprchlíků s narychlo sbalenými věcmi směřovaly na jih za stálého německého bombardování. Evakuace civilistů nebyla francouzskou vládou zajištěna, protože vláda tak rychlý postup nepřátelské armády nepředpokládala. Všichni se snažili dostat na druhý břeh řeky Loiry, ale většina mostů byla stržena, aby bylo zabráněno německému postupu. Silnice byly přeplněné vozidly prchající francouzské armády a uprchlíky ze severní Francie, Alsaska,

⁴³ Kirk, *Europe's population in the interwar years*, 110-111.

⁴⁴ Mario-Andreas von Lüttichau, „Entrartete Kunst Munich 1937: A Reconstruction“ in *Degenerate Art: The Fate of the Avant-Garde in Nazi Germany* (New York: Abrams 1991), citováno in *Vila Air-Bel*, Sullivanová, 85.

⁴⁵ Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 85-88.

⁴⁶ *Ibid.*, 63.

⁴⁷ Julian Jackson, *Pád Francie: Nacistická invaze 1940* (Praha: BB/art 2006), 168-175.

Lotrinska, Belgie i Nizozemí. Počet lidí, kteří museli opustit své domovy, se pohyboval mezi šesti až deseti miliony.⁴⁸

Dne 14. června 1940 byla obsazena Paříž. V reakci na to Reynaud odstoupil a na jeho místo byl jmenován maršál Pétain.⁴⁹ Přítomnost nacistů v Paříži působila na psychiku umělců a intelektuálů velice mohutně. Řada z nich se s tímto nečekaným průběhem války nedokázala smířit – v pařížském hotelu spáchal sebevraždu spisovatel Ernst Weiss, v internačním táboře Les Milles skoncoval se životem básník a dramatik Walter Hasenclever, komunistický aktivista Willi Münzenberg přestože před německými vojsky utekl, byl nalezen oběšený v lese, a blízko městečka Pau spáchal sebevraždu spisovatel a kritik Carl Einstien.⁵⁰

Velká většina osobností z řad kulturních elit se však přidala k obrovské vlně exodu a směřovala s narychlo sbalenými obrazy či rukopisy na jih. Z Paříže takto utekla německá spisovatelka Anna Seghersová nebo básník Walter Mehring se svou přítelkyní, herečkou Herthou Pauliovou.⁵¹ Mezi posledními, kteří ještě stačili nastoupit do jednoho z vlaků odjíždějících z Paříže směrem na jih, byla i francouzská filosofka Simone Weilová s rodinou.⁵²

Kapitulace a podmínky příměří byly nakonec vyhlášeny 22. června, přičemž smlouva vešla v platnost o dva dny později.⁵³ Po francouzské porážce a jejím uznání vládou nastala anarchie. Centrální vláda posílala nedostatečné pokyny, takže nikdo nevěděl, kdo má spravovat zemi a docházelo k sabotážím. Bývalí úředníci pravicovou vládu nerespektovali a ti, kteří byli nově dosazeni, se v situaci nevyznali a nechali se snadno uplácat. Vojáci dostali přísná nařízení setrvat ve službě, přesto se však většina útvarů sama demobilizovala.⁵⁴ Teprve s vyhlášením diktatury fašistického typu došlo k upevnění centrální moci a nastolení pořádku.

⁴⁸ Julian Jackson, *Francie v temných letech 1940-1944* (Praha: BB/art 2006), 134.

⁴⁹ Jackson, *Pád Francie*, 137.

⁵⁰ Izard, „Un moment de la conscience européenne“, 68.

⁵¹ **Anna Seghersová** (1900-1983), vlastním jménem Netty Radványiová, byla německá socialistická spisovatelka a esejistka. V roce 1933 uprchla z Německa, aby se přes Švýcarsko dostala do Francie, a odtud do Mexika. V Mexiku napsala svůj nejslavnější román *Sedmý kříž* (Praha: SNKLU 1963), který byl později zfilmován. Svými zážitky z Marseille se inspirovala při psaní románu *Transit*.

Walter Mehring (1896-1981) byl německý satirický spisovatel, který se proslavil za Výmarského Německa. Za Třetí říše byl zbaven německého občanství a jeho díla byla zakázána.

⁵² Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 167-171.

Simone Weilová (1909-1943) byla francouzská filosofka, která zastávala myšlenku, že velikost jednotlivce je dána jeho svobodou, ale i zodpovědností za druhé, tedy za celou společnost. Viz. Jean-Joseph Julaud, *Les Petits et Grands Personages de l'Histoire* (Paříž: First Ed. 2007), 147-148.

⁵³ O přesunech vlády z Paříže, na zámky na Loire, do Bordeaux, a konečně do Vichy: Jackson, *Pád Francie*, 137 a 288.

⁵⁴ Feuchtwanger, *Đábel ve Francii*, 150.

1.3. NASTOLENÍ AUTORITATIVNÍHO REŽIMU

Na zasedání vlády 9. července ve Vichy parlament téměř jednomyslně odhlasoval návrh Pierra Lavalu na revizi ústavy. Další den zbytek Národního shromáždění souhlasil s dobrovolným rozpuštěním parlamentu a přenesení veškeré legislativní a exekutivní moci na maršála Pétaina. Maršál tedy získal plné pravomoci k revizi ústavy, a proto téměř okamžitě vydal řadu ústavních zákonů, které mu prakticky zajistily absolutní moc.⁵⁵ Režim tvrdil, že porážka odhalila úpadek politických a sociálních hodnot republiky, a zdůrazňoval proto nezbytně nutné přijetí viny, utrpení a pokání. Maršál Pétain na toto téma prohlásil: „Duch zábavy převážil nad duchem oběti.“⁵⁶ Tento druh moralizování přijal například i francouzský prozaik a dramatik André Gide. Ve svém deníku z července 1940 kritizoval „smutnou vládu shovívavosti, měkkost, kapitulaci, spočinutí v eleganci a pohodlí, tolik pěkných vlastností, jež nás přivedly se zavázanýma očima k porážce“.⁵⁷

S nastolením vichistického režimu se potřeba nalézt nepřítel, na kterého by se dalo svést pokoření, stala ideologií. Katastrofální porážka byla vznešeně pojmenována jako „národní revoluce“ a ideologové hlásali, že materialistický liberální individualismus a intelektuáliství podkopaly tradiční hodnoty republiky. Proto bylo nutné bojovat proti určitým skupinám identifikovaným jako nepřátelé Francie: socialistům, komunistům a židům, přičemž pozornost se soustředila zejména na všechny cizince a uprchlíky. V říjnu se Pétain sešel s Hitlerem v městečku Montoire-sur-le-Loire poblíž Tours, aby si s ním podal ruku a po schůzce mohl slavnostně prohlásit, že „vstupuje na cestu kolaborace“.⁵⁸

Osobnosti z řad kulturních elit, které uprchly do jižní neokupované zóny, se najednou ocitly v moci autoritativního režimu kolaborujícího s nacisty. „Svobodná“ zóna se stala pro levicové intelektuály skoro stejně nebezpečným místem úkrytu jako zóna okupovaná. Lidé, kteří měli dostatek sil, aby utekli před německým postupem bleskové války, se nyní museli rozhodnout k emigraci ze země, protože Francie pro ně už nebyla bezpečná. Cizinci, židé, *apatrides* (občané bez státní příslušnosti), levicoví aktivisté, komunisté, surrealističtí umělci a všichni, kdo stáli v opozici k diktatuře, byli režimem označeni za „nežádoucí“.⁵⁹ Takto odsouzení byli podle rasového, segregačního nebo

⁵⁵ O převzetí moci maršálem Phillipem Pétainem: Jackson, *Pád Francie*, 289.

⁵⁶ *Ibid.*, 290.

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ *Ibid.*, 289-292.

⁵⁹ *Apatrides*, tedy občané bez státní příslušnosti, zahrnovali také občany bez dokladů. Z důvodu útěku z některého z koncentračních táborů spadala do této skupiny velká většina kulturních osobností.

xenofobního smýšlení, v případě surrealistů se jednalo dokonce o nařčení z odpovědnosti za porážku.⁶⁰

⁶⁰ Rioux, „Marseille, cité-refuge des écrivains et des artistes“, 386.

2. Emigranti a vichistický režim

V první kapitole jsme se seznámili se situací na poli intelektuálů před druhou světovou válkou a novým pravicovým kurzem vlády, který začal kolaborovat s nacisty. Druhá kapitola se zabývá dalším stupněm změny přístupu Francie k cizincům, židům, komunistům, socialistům a zvláště německým antifašistům, a sice jejich internací. Zvýšenou pozornost věnuji internačnímu táboru Les Milles, do kterého byly umístěny některé z kulturních osobností, které jsou předmětem mé práce. Významnou částí této kapitoly bude situace v přístavu Marseille, který se stal městem uprchlíků potýkajících se s neprostopnou byrokracií a lhostejností úředníků.

2.1. CIZINECKÁ POLITIKA A INTERNACE

V druhé polovině třicátých let pokračovala francouzská vláda ve smířlivé politice vůči německému fašismu. Když v dubnu 1938 padla vláda Lidové fronty, rozšířil se odpor proti socialistům, komunistům a proti levici celkově. Porážka Leona Bluma podnítila dosud skrývaný antisemitismus a francouzský politický kurz začal směřovat k nastolení diktatury fašistického typu. Nová vláda Éduarda Daladiera, snažící se odstranit výdobytky socialistů, přišla dokonce s heslem: „Raději Hitler než Lidová Fronta“.⁶¹ Po anšlusu Rakouska, který znamenal příliv šesti až osmi tisíc rakouských běženců hledajících azyl ve Francii, začala vláda řešit příliv „nežádoucích cizinců“.⁶² Francouzský přístup držící nad emigranty ochrannou ruku byl vystřídán restriktivními opatřeními.

Podle Daladiera vzrůstající počty imigrantů odčerpávaly finance na sociální zabezpečení, poškozovaly ekonomiku a znamenaly hrozbu veřejnému pořádku. Vše ještě podporoval pravicový tisk, který zahájil xenofobní kampaň obviňující cizince z hospodářských a sociálních nedostatků ve Francii.⁶³ Proticizinecká opatření se měla dotýkat pouze běženců bez dokladů, nikoliv politických uprchlíků. Největší zastoupení mezi cizinci však měli antifašisticky smýšlející, často politicky aktivní, intelektuálové a umělci, kteří byli nacisty dokladů zbaveni. Dekret z 12. listopadu 1938 vládě umožňoval přikázat emigrantům nucený pobyt, a poskytoval tak zákonný rámec pro internování

⁶¹ O konci Třetí republiky a politice porážky Francie: Jackson, *Pád Francie*. Obraz rozkladu Francie a důvody porážky vykresluje Marc Bloch, *Podivná porážka. Svědectví z roku 1940* (Praha: Argo 2007).

⁶² Michael Curtis, *Verdikt nad Vichy* (Praha: BB/art 2004), 184.

⁶³ Magdaléna Friedrichová, „Francouzská imigrační politika v letech 1939-1945“, in *Proměny „sladké Francie“* (Praha: CeFReS 2004), 38-39.

cizinců.⁶⁴ Začaly se stavět první internační tábory pro příslušníky španělské republikánské armády a mezinárodních brigád, kteří po skončení Španělské občanské války hledali ve Francii azyl.

Francie už byla „morálně odzbrojena“ Mnichovem, a proto vše ještě začala maskovat bezuzdnou antikomunistickou a antisovětskou propagandou. V září roku 1939 byla v reakci na německo-sovětský pakt o neútočení zostřena antikomunistická kampaň. Na komunisty bylo nyní kolektivně nahlíženo jako na spojence nacistů, což ještě přizívovaly propagandistické články v tisku. První represivní opatření Třetí republiky zasáhla tedy právě komunisty. Byla zakázána komunistická strana a veškerý komunistický tisk, politická a kulturní sdružení německých emigrantů byla rozpuštěna. Demokratická levice byla vyloučena z politického i kulturního života.⁶⁵ Mezi kulturní sdružení, která podléhala rozpuštění, patřil také *Schutzverband deutscher Schriftsteller* (SDS, Ochraný svaz německých spisovatelů) zaštiťující německou kulturní elitu skrývající se před nacismem ve Francii.⁶⁶

Francouzské vyhlášení války Německu 3. září 1939 bylo doprovázeno předvoláním všech cizinců německého původu ve věku 17 až 65 let k registraci – ve skutečnosti však šlo o aktivní podchycení Hitlerových protivníků a jejich internaci.⁶⁷ Po rezignaci Daladiera převzal v květnu 1940 funkci ministerského předsedy Paul Reynaud, k moci se tak dostali představitelé nejkrajnější pravice mezi generalitou. Ministr vnitra určil nové přísnější podmínky internace, a proto nyní měli být internováni všichni cizinci německého původu, bez ohledu na jejich státní příslušnost, včetně žen a také příslušníci cizinecké legie i obyvatelé Sárska.⁶⁸ Takto byli internováni i Němci žijící již dlouhá léta ve Francii, mimo jiné spisovatelé Lion Feuchtwanger, Max Schroeder, Heinrich a Golo Mannovi nebo malíři Max Ernst, Hans Bellmer a mnoho dalších.⁶⁹ Ve francouzské společnosti tak začaly

⁶⁴ Curtis, *Verdikt nad Vichy*, 184.

⁶⁵ Regina M. Delacorová, „From Potential Friends to Potential Enemies: The Internment of 'Hostile Foreigners' in France at the Beginning of the Second World War“, *Journal of Contemporary History* 35, č. 3 (červenec 2000): 365-366.

⁶⁶ Dahlke, doslov ke knize *Ďábel ve Francii*, 165.

⁶⁷ Delacorová, „From Potential Friends to Potential Enemies“, 367.

⁶⁸ Dahlke, doslov ke knize *Ďábel ve Francii*, 167.

⁶⁹ **Heinrich Mann** (1896-1981) byl německý spisovatel, bratr Thomase Manna. Mezi jeho nejznámější díla patří román *Profesor Neřád neboli Konec tyrana* (Praha: SNKLU 1964) a bibliografické knihy *Mládí krále Jindřicha IV.* (Praha: Chvojko nakladatelství, 1999) a *Zrání krále Jindřicha IV.* (Praha: Chvojko nakladatelství, 2000). Viz. Prokop, *Přehled světové literatury 20. Století*, 27.

Golo Mann (1909-1994) byl německý historik a spisovatel, syn Thomase Manna. Viz. Isenbergová, *A Hero of Our Own*, 75-76.

Max Ernst (1891-1976) byl francouzský malíř německého původu. V jeho díle se promítají prvky dadaismu a surrealismu, je proto považován za průkopníka tohoto uměleckého směru. Objevil techniku frotáže, tj. přenášení otisku reliéfní struktury na papír. Viz. Václav Zykmond, *Stručné dějiny moderního malířství*

vyplovat na povrch hluboce zakořeněné nacionalistické předsudky, které podněcovala oficiální vládní propaganda tvrzením, že za válku může podzemní činnost německých agentů.

S obsazením Paříže se do čela vlády dostal maršál Pétain, který podepsal podmínky příměří rozdělující Francii na okupovanou a neokupovanou zónu. Součástí této smlouvy byl i článek 19, kterým se francouzská vláda zavázala, že „na požádání vydá všechny Němce jmenovitě uvedené německou vládou, pokud žijí ve Francii, jakož i ve francouzských koloniích, protektorátních územích a mandátech“ a že zabrání tomu, aby se němečtí váleční a civilní zajatci dostali do ciziny. Patřili mezi ně i uprchlíci z dobytých zemí, které Německo začlenilo do své říše, tj. z Polska, Československa a Rakouska.⁷⁰ Tento článek platil zejména pro jižní neokupovanou zónu, v severních částech země padli vězni při německém postupu do rukou gestapa, pokud nebyli včas evakuováni na jih nebo se jim nepodařilo uprchnout.

Z tohoto důvodu byli vězni po kapitulaci Francie dále drženi v internaci a bylo jim odmítáno vydání výjezdního povolení i v případě, že již s pomocí vnějších kontaktů získali víza. Vydání hrozilo v největší míře prominentním protivníkům Hitlera, kteří byli jmenovitě na seznamech gestapa.⁷¹ Jednalo se pochopitelně hlavně o přední osobnosti z řad intelektuálů, umělců a politiků, kteří veřejně vyjádřili kritický postoj vůči nacistické straně a byli nuceni v třicátých letech emigrovat. Pétainova vláda také ustanovila komisi k „předefinování statutu francouzského občanství“, podle níž byli občanství zbaveni „nežádoucí jedinci“, kteří ho snadno nabyli při naturalizaci v roce 1927.⁷² V červenci 1940 nechala vláda uzavřít státní hranice, aby bylo uprchlíkům zabráněno vstoupit do země.⁷³

(Brno: Státní pedagogické nakladatelství 1971), 181-183.

Hans Bellmer (1902-1973) byl německý surrealistický malíř a fotograf. Proslavil se zejména svými objekty-panenkami v životní velikosti. Viz. Zykmond, *Stručné dějiny moderního malířství*, 210.

⁷⁰ Plný text 19. článku zní:

„Veškerí němečtí váleční i civilní zajatci ve francouzském zajetí včetně zatčených a odsouzených i těch, kteří byli zadrženi a usvědčeni z činů ve prospěch Německé Říše, budou okamžitě předáni německým jednotkám.“

„Francouzská vláda je povinna na požádání vydat všechny Němce ve Francii nebo ve francouzských državách, koloniích, protektorátních a mandatorních územích, které určí německá vláda.“

„Francouzská vláda se zavazuje, že zamezí odchodu německých válečných a civilních zajatců z Francie do francouzských držav nebo zahraničí. Ohledně zajatců, kteří Francii již opustili, stejně jako německých zajatců nemocných a zraněných, kteří nemohou být přesunuti, budou vydány seznamy určeného místa pobytu. Německé nejvyšší velení přebírá péči o nemocné a zraněné německé válečné zajatce.“

Fry, *Surrender on Demand*, 11-12, citováno in „JUDr. Vladimír Vochoč: československý konzul v Marseille 1938-1941“, Adam Hájek (diplomová práce, Ústav českých dějin, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, 2008), 65-69.

⁷¹ Dahlke, doslov ke knize *Đábel ve Francii*, 169.

⁷² Curtis, *Verdikt nad Vichy*, 141.

⁷³ Friedrichová, „Francouzská imigrační politika v letech 1939-1945“, 38-39.

Demarkační linie mezi okupovanou a neokupovanou zónou byla střežena stejně důsledně jako kterýkoli jiný hraniční přechod.

Vichistická Francie se snažila, aby jí Německo uznalo za rovnocenného partnera, proto začala zavádět diskriminační zákony ještě předtím, než Německo něco takového opravdu požadovalo, a dokonce v přísnější míře. Čtyři měsíce po porážce, 3. října 1940, vyhlásila vláda *statut des juifs* (židovský statut), který nařizoval vyloučení židů ze všech veřejných sfér. Prefekti departmentů byli zplnomocněni k internaci veškerých zahraničních židů v táborech. Systematické a rozhodné postupování podle tohoto zákona si však žádalo nejprve personální změny úředníků a přesné vymezení pravomocí jednotlivých orgánů, ke kterému došlo až v březnu 1941.⁷⁴

Se vstupem Spojených států do války v prosinci 1941 se stala situace nebezpečnou i pro americké občany židovského původu. Navíc došlo ke změně ve vedení *Commissariat général aux questions juives* (Generálního komisariátu pro židovské otázky) a Xavier Vallat byl nahrazen nacistickým chráněncem a antisemitou Louisem Darquierem de Pellepoix. Podle kvót diktovaných Berlínem byli nyní shromažďováni židé v táboře Drancy, který se nacházel severně od Paříže, a odtud byli potom deportováni do Osvětimi.⁷⁵ V důsledku vylovení Spojenců v severní Africe v létě 1942 došlo k zpřísnění německé politiky vůči vichistickému režimu a v listopadu německé jednotky obsadily celé teritorium neokupované části Francie.⁷⁶ Ti, co nestačili uprchnout, ani se jim nepodařilo dobře ukrýt, padli do rukou nacistů. Takový osud stihl i Lou Strausovou-Ernstovou, bývalou manželku malíře Maxe Ernsta, kterou se i přes snahy jejího syna nepodařilo zachránit.⁷⁷

Odbojové hnutí se po těchto událostech začalo lépe organizovat, vytvářelo vzájemně propojenou informační síť a spolupracovalo se Spojenci. S novým „dobrovolným pracovním programem“ premiéra Pierra Laval, který posílal tisíce mladých Francouzů do pracovních táborů, se většina z nich ve snaze uniknout deportaci uchýlila právě k partyzánům do hor. V odboji se bylo možné ukrývat až do konce války. V polovině srpna 1944 se vyloдили Spojenci v Provence a německé jednotky zahájily ústup.⁷⁸ Vězni

⁷⁴ Podrobně o antisemitismu za vichistického režimu: Curtis, *Verdikt nad Vichy*.

⁷⁵ O deportaci židů z Francie poskytuje podrobné informace: Anne Grynbergová, „Les camps du sud de la France: de l'internement à la déportation“, *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations* 48, č. 3 (1993): 557-566.

⁷⁶ Marc Ferro, *Dějiny Francie* (Praha: Nakladatelství LN 2006), 582.

⁷⁷ Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 324.

⁷⁸ O vylovení Spojenců-operace Overload a Attila a o formování odboje: Ferro, *Dějiny Francie*, 316. Viz. též Jaroslav Kudrna et al., *Dějiny Francie* (Praha: Svoboda 1988), 588.

v internačních táborech byli buď propuštěni na svobodu, nebo jim byla ponechána možnost uprchnout.

2.2. LES MILLES, INTERNAČNÍ TÁBOR ELIT

První internační tábory byly zřízeny v souvislosti s přílivem španělských uprchlíků v únoru roku 1939 (Rieucros).⁷⁹ Na nátlak veřejnosti byla otevřena francouzsko-španělská hranice, aby mohli vojáci španělské republikánské armády, ale také civilisté včetně žen a dětí, nalézt azyl ve Francii a vláda nechala postavit pro uprchlíky tábory ve východních Pyrenejích. Francie však nebyla na takový příliv běženců připravena. Začala se formovat vlna kritiky ze strany pravicového tisku a Španělé se museli spolehnout na soucit vesničanů a dobročinných výborů. Francouzské pobočce *International Association of Writers for the Defense of Culture* (Mezinárodní asociaci spisovatelů na obranu kultury), na jejíž iniciativě se podílel mimo jiné i Pablo Picasso, se podařilo ustanovit *Reception Committee for Spanish Intellectuals* (Přijímací výbor pro španělské intelektuály), který vyhledal přístřeší asi pěti stům lidí.⁸⁰ Po konci španělské občanské války v dubnu 1939 se francouzská vláda snažila jednat s generálem Frankem, aby uprchlíkům zajistil amnestii a umožnil tak návrat. Nicméně generál na to vůbec nereagoval, takže mnozí španělští uprchlíci zůstali uvězněni v internačních táborech.⁸¹

Další tábory se začaly zřizovat se vstupem Francie do války, aby mohli být internováni cizinci německého původu. Zpravidla k této internaci docházelo dvakrát. Nejprve na počátku války v září 1939 z důvodu podchycení Hitlerových sympatizantů, poté v květnu 1940, kdy byly uzákoněny nové přísnější podmínky internace v důsledku změny vlády. Druhé internaci nyní podléhaly i ženy, s výjimkou těch, které se staraly o malé děti. Mezi internovanými se ocitl také německý antifašistický spisovatel Lion Feuchtwanger, který byl spolu s ostatními Němci, Čechy, Poláky i Rakušany poprvé uvězněn 17. září 1939, a potom 18. května 1940.⁸²

Koncem srpna 1940 napočítala *Kundt-Kommission* (Kundtova komise) zabývající se hledáním osob prchajících před nacismem třiadevadesát internačních táborů, které

⁷⁹ Peschanski, „Les camps français d'internement (1938-1946)“, 185.

⁸⁰ Herbert R Lottman, *The Left Bank: writers, artists, and politics from the Popular Front to the Cold War* (Boston: Houghton Mifflin 1982), 119-120.

⁸¹ Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 103-105.

⁸² Dahlke, doslov ke knize *Ďábel ve Francii*, 172.

zadržovaly celkem padesát tisíc osob.⁸³ Existovalo pět různých typů internačních táborů. Nejčastěji byly zřizované tábory nucených prací – *camps de prestataires* (tábory „prestatairů“, tj. dobrovolníků bojujících ve francouzské armádě), které zadržovaly muže v braném věku. Dále existovaly tábory pro lidi bez prostředků či bez stálého bydliště – *camps d'hébergement* (ubytovací tábory), kde byli drženi rodiny i jednotliví uprchlíci (Gurs, Bram, Rieucros). Také byly zřízeny tábory pro španělské uprchlíky z řad vojáků i civilistů – *camps de rassemblement* (shromažďovací tábory; Saint Cyprien, Argelès). Potom tu byly tábory pro „nežádoucí“: komunisty, extremisty a všechny, kdo byli označeni jako „hrozba veřejného pořádku“ – *camps d'internement* (internační tábory), v nichž vládly úplně nejhorší podmínky (Le Vernet). A nakonec bylo možné rozlišit také *camps de transit* (transitní tábory), které měly shromažďovat uprchlíky čekající na víza a francouzská výjezdní povolení (Les Milles).⁸⁴

Internační tábor Les Milles nechal zbudovat starosta Aix-en-Provence v srpnu 1939, kdy už bylo jisté, že vypukne válka. Jako tábor pro „administrativní kontrolu“ cizinců žijících v regionu Bouche-du-Rhône byla využita stará továrna na dlaždice a cihly na okraji městečka Les Milles, které s Aix-en-Provence sousedí.⁸⁵ Prostor továrny byl velký a mohl pojmut až tisíc osob, navíc poblíž vedla železnice, takže sem mohli být vězni snadno dopraveni. Podmínky zde byly podobné jako v jiných táborech, i když v Les Milles nedocházelo k častým úmrtím jako například v ženském táboře v Gurs nebo k nedodržování hygienických podmínek jako v Le Vernet.

Ve staré cihelně se nacházelo nejprve asi patnáct set vězňů, přičemž malá část z nich byla politicky aktivní. Většinou se jednalo o obchodníky, živnostníky, bankéře, lékaře, či profesory. Sešel se zde i poměrně velký počet umělců a intelektuálů, protože oblast Provence byla ve třicátých letech útočištěm pro mnoho německých antifašistů. Němečtí uprchlíci byli od začátku války několikrát prověřováni, nesměli opustit svá bydliště a byli stále pod policejním dohledem. Po první internaci na podzim 1939 se s uplatněním vlivu amerických či britských osobností podařilo docílit propuštění většiny

⁸³ Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 255.

Kundtova komise byla ustanovena po kapitulaci Francie, aby dohlížela na dodržování článku 19. Tato komise spadala pod gestapo a mohla bez omezení vyhledávat informace o antifašistických uprchlících. Viz. Curtis, *Verdikt nad Vichy*, 190.

⁸⁴ Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 255-256.

Toto rozdělení popsal Daniel Bénédite na základě průzkumu, který provedl v listopadu 1940, kdy ještě nedocházelo k internaci židů. Jakmile začal být plně uplatňován *statut de juifs*, výrazně se změnilo zaměření internačních táborů. Michael Curtis však rozlišuje jenom tři typy táborů, přičemž neuvádí *camps de rassemblement* ani *camps de prestataires*.

⁸⁵ Dúchene a Contrucci, „De la drôle de guerre à l'Occupation“, 631.

z nich. Prostřednictvím vnějších styků a vlivných přátel bylo možné doložit, že uvěznění vystupují proti nacistům a zůstanou věrni Francii. Surrealistický malíř Max Ernst například kontaktoval svého syna, který v USA požádal o pomoc ředitele Muzea moderního umění. Nakonec však Ernstovi pomohl jeho přítel, básník Paul Éluard.⁸⁶

Na jaře 1940 byly tyto osobnosti internovány v Les Milles podruhé a jejich uvěznění nyní podléhalo přísnějším pravidlům. Oficiální verze zněla, že se jedná o internaci z vojensko-technických důvodů a vězňům bylo slíbeno tzv. *le triage*, jakési „třídění“, při kterém budou odděleni ti, kteří pro Francii nepředstavují žádné nebezpečí, od příslušníků páté kolony. K slibovanému „třídění“ a propouštění vězňů však nikdy nedošlo.⁸⁷

V červnu 1940, když nacisté obsadili severní část Francie, byli do Les Milles evakuováni vězni z okupované zóny. Do tábora se proto dostaly také další významné osobnosti, mimo jiné spisovatel Max Schroeder nebo Golo Mann, syn Thomase Manna. Jelikož se v Les Milles sešlo tolik významných umělců a intelektuálů, organizovali se v táboře konference a výtvarné dílny. Vězňům bylo povoleno malovat venku, čehož náležitě využil Ernst se svým přítelem Hansem Bellmerem, který patřil také mezi surrealisty. Na zdech jídelny dozorců byly vytvořeny nástěnné malby patrné na místě dodnes.⁸⁸

Jak Němci postupovali k jihu, začala se v táboře šířit panika. Vězni se dožadovali propuštění nebo alespoň evakuace, protože někteří z nich by byli v případě zajetí okamžitě deportováni do německých koncentračních táborů. Antifašistický spisovatel Lion Feuchtwanger patřil mezi osobnosti, které byly nejvíce nenáviděné hitlerovskou klikou.⁸⁹ V táboře si ho jako uznávaného spisovatele velice vážili, a zvolili ho proto do čela vězeňské rady, která šla vyjednávat s velitelem tábora. Nakonec spíše z podnětu francouzských úřadů než na popud vězeňské iniciativy byla zahájena evakuace internovaných směrem na západ.⁹⁰

Přistavený vlak měl odvézt ty vězně, kterým hrozilo v případě zajetí nebezpečí, přičemž se každý mohl sám rozhodnout, jestli nastoupí či zůstane v táboře. Celkově se pro

⁸⁶ Dahlke, doslov ke knize *Ďábel ve Francii*, 172.

Paul Éluard (1895-1952) byl francouzský básník, patřící ke skupině surrealistů až do roku 1936, kdy se nadobro rozešel s názory Andrého Bretona. Mezi jeho nejznámější díla patří sbírka *Veřejná růže* (Praha: Mánes 1936) nebo *Nepřerušená poezie* (Praha: Mladá Fronta 1978). Viz. Jean-Joseph Julaud, *Les Grands Écrivains* (Paříž: First Ed. 2007), 130-135.

⁸⁷ Feuchtwanger, *Ďábel ve Francii*, 28.

⁸⁸ Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 255-226.

⁸⁹ Dahlke, doslov ke knize *Ďábel ve Francii*, 170.

⁹⁰ *Ibid.*, 173. Viz. též Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 169-170.

evakuaci rozhodlo asi dva a půl tisíce zajatců, samozřejmě včetně přítomných umělců a intelektuálů. Vlak měl internované převézt do přístavu Bayonne na jihu Francie, odkud by mohli být převezeni do severoafrických kolonií na nucené práce, avšak vlak dorazil příliš pozdě – území bylo již obsazeno nacisty. Po úmorné cestě se zase vraceli zpět. Mnoho uprchlíků z transportu během cesty uprchlo a ukrylo se v ilegality, z kulturní elity to byl například Max Schroeder, kterého už nikdy nikdo nespasil.⁹¹ Přesto ale, jak píše Feuchtwanger, „[...] vcelku snášeli intelektuálové útrapy zmužile a trpělivě. Ukázalo se, že jsou vytrvalejší, klidnější, trpělivější než mnozí statnější a tělesně zdatnější vězni.“⁹² Nakonec vězni dorazili do tábora Saint Nicolas, který byl zřízen na bývalé farmě blízko Nîmes.

Tábor Saint Nicolas se značně lišil od Les Milles především tím, že se vězni mohli dle libosti pohybovat mimo jeho prostranství. Tato možnost brzy dala vznik jakémusi jarmarku, protože podnikaví vězni byli schopni sehnat různé typy zboží, které pak prodávali v táboře za vyšší cenu. Vznikaly zde také divadelní soubory, jazzové i klasické orchestry, kavárny, restaurace aj.⁹³ Důstojníci většinou doufali, že vězni budou brzy propuštěni, a nadrželi nad nimi proto příliš pevnou ruku. Z tábora bylo proto možné kdykoliv odejít, ale bylo poměrně riskantní pohybovat se v té době ve Francii bez dokladů. Navíc byla již podepsána smlouva o příměří, a vstoupil tak v platnost obávaný článek 19, v němž francouzská vláda přislíbila uprchlíky „na požádání vydat“. Přesto byli tací, kteří z tábora uprchli – Ernst se pěšky vydal nejprve do svého domu v Saint-Martin d’Ardèche, a potom do Marseille.⁹⁴ Starší generace však tolik troufalá nebyla – Feuchtwanger se příliš bál, nakonec byl z místa odvezen v ženském převleku autem amerického vicekonzula a ukryt ve vile Hiram Bingham v Marseille.⁹⁵ Tábor Les Milles se o rok později proměnil v internační tábor pro židy, které odsud v nákladních vagoncích transportovali nejprve do Drancy, a potom do Osvětimi.⁹⁶

⁹¹ Dahlke, doslov ke knize *Ďábel ve Francii*, 173.

⁹² Feuchtwanger, *Ďábel ve Francii*, 89.

⁹³ Peschanski, „Les camps français d’internement (1938-1946)“, 126.

⁹⁴ Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 170.

⁹⁵ Grynbergová, „Le premier secours“, 192.

Hiram Bingham (1903-1988) byl americký diplomat, který za druhé světové války působil jako vicekonzul v Marseille. Společně se svým kolegou Milesem Standischem se podílel na záchraně Liona Feuchtwangera z internačního tábora Saint Nicolas. Dokázal zajistit okolo dvou tisíc amerických víz pro klienty Variana Frye, a stal se tak důležitou osobností podílející se na záchraně uprchlíků.

⁹⁶ Dúchene a Contrucci, „De la drôle de guerre à l’Occupation“, 633.

2.3. MARSEILLE JAKO „MĚSTO UPRCHLÍKŮ“

V předvečer světového konfliktu bylo Marseille chápáno jako provinční město, kde se dařilo prostituci a zločinu. Po uzavření příměří v červenci 1940 se stalo Marseille jakýmsi „trychtýřem“, do kterého se dostali všichni uprchlíci z okupované oblasti, ale také osobnosti ohrožené na území jižní zóny. Postupně do Marseille dorazili všichni, kdo utíkali před vichistickým režimem a jeho nařízeními. Pro někoho město představovalo pouze zastávku na cestě do emigrace, jiní zde hledali bezpečné útočiště, další se teprve zde rozhodli začít svou cestu za svobodu. Umělce a intelektuály označené jako „nežádoucí“ Marseille přitahovalo jako magnet, protože poskytovalo poslední naději na útěk z Evropy. Alespoň to tak vypadalo. V Marseille bylo nádraží, ze kterého vyjížděly mezinárodní vlaky do Španělska a Portugalska, nacházelo se tu letiště, které slibovalo let do Severní Afriky nebo na americký kontinent, a město bylo také jediným velkým přístavem otevřeným k exilu.⁹⁷ V letech 1940 až 1942 se proto Marseille stalo „městem uprchlíků“ a zároveň kosmopolitním kulturním centrem.

Pokud člověk přijel na nádraží Saint-Charles, musel nejprve sejít na bulvár d'Athènes, kde se nacházel luxusní hotel Splendide, a pak pokračovat na třídu Canebière vedoucí k přístavu. Ulice Canebière se stala nejčastějším místem setkání, už proto, že se zde nacházelo mnoho kaváren hojně vyhledávaných všemi emigranty. Umělci se často scházeli v kavárně Brûler des Loupes. Z této třídy se bylo možné dostat do dalších uliček města skýtajících úkryt malých hotelů a ubytoven.⁹⁸ Hotely se však stávaly častým terčem razíí, ať už na cizince bez dokladů nebo na příslušníky židovské menšiny, navíc byla přijata městská vyhláška, která zakazovala cizincům pobývat v hotelu déle než pět dní. Většinou se však emigrantům podařilo najít bydlení u přátel nebo v hotelu pobývali „na černo“.

Od začátku války do léta 1940 se město s 650 tisíci obyvateli rozrostlo přibližně o 190 tisíc uprchlíků.⁹⁹ A jejich počty stále přibývaly, přestože lodě z přístavu téměř nevyplouvaly a podmínky odchodu ze země se pro některé z nich staly nesplnitelnými. S příchodem do Marseille bylo nutné nejprve zažádat o *permis de séjour* (dočasné povolení k pobytu), které bylo však vydáváno pouze těm, kteří plánovali v nejbližší době odjet. Takovým důkazem odjezdu bylo obstarání si víza, což v podstatě bez kontaktů

⁹⁷ Ibid., 386.

⁹⁸ Fry, *Surrender on Demand*, 3.

⁹⁹ V roce 1942 už se počty uprchlíků vyšplhaly až na 620 tisíc, a město tak hostilo okolo 900 tisíc obyvatel. Viz. Rioux, „Marseille, cité-refuge des écrivains et des artistes“, 378.

na správných místech nebylo možné. Jak píše německá spisovatelka Anna Seghersová ve svém románu *Transit*: „[...] ,Bez víza vám nikdo nedovolí zůstat!‘ [...] ,Říkám vám potřetí: Nechají vás tu chvíli na pokoji jen tehdy, když prokážete, že chcete odjet. Nechápete to?‘“¹⁰⁰

Vízové oddělení amerického konzulátu sídlilo v Montrédonu na předměstí Marseille. Uprchlíci zde stávali dennodenně v dlouhých frontách a doufali, že budou moci získat vízum, které se už z dálky poznalo podle červené stužky protažené tvrdým papírem.¹⁰¹ Pokud se člověku podařilo získat americké (nebo jiné) vízum, bylo třeba zažádat ještě o tranzitní vízum země, přes které chtěl emigrant cestovat. Dále bylo nezbytné mít francouzské výjezdní povolení, zásadně nevydávané osobám podléhajícím článku 19, a dostatek peněz, které byly třeba k zakoupení jízdenky. Často se stávalo, že než se podařilo obstarat si místo na lodi, propadlo některé z víz, nebo obráceně: loď odplula dříve, než uprchlík získal své vízum.

Emigranti trávili čas ve městě před různými konzuláty, aby obstarali vízum pro sebe nebo své přátelé a rodinné příslušníky. Už se mezi sebou znali, jejich společným cílem byl únik z „marseillské pasti“. Kavárny a hospody byly neustále plné, protože nebylo kde jinde strávit spoustu volného času. Umělci většinou sedávali u zadního vchodu pro případ, že by přišla policie kontrolovat doklady. Všechny velké osobnosti ze světa literatury a umění zde byly konfrontovány s rozličnými kulturami, cizinci různého původu i pařížskou elitou, a tak zde mohla vzniknout nová podoba kulturního života. Přestože Paříž zůstala stále hlavním městem kultury, rozdělení země na dvě části a abnormální podmínky příměří stály na počátku decentralizace francouzského kulturního života.¹⁰²

Všechny sužoval neustálý hlad, protože potraviny byly dostupné pouze výměnou za potravinové lístky, a uprchlíci se museli neustále skrývat, takže bylo vyloučeno, aby někde získali práci. Divadelní režisér a herec židovského původu Sylvian Itkene založil s přáteli a známými družstvo, kde se vyráběli *croques-fruites*, zákusky z mandlového těsta. Podnik poskytoval malý přivýdělek asi dvěma stovkám ohrožených uprchlíků, byl mezi nimi například surrealistický básník Benjamin Péret.¹⁰³ S obsazením neokupované zóny bylo však v listopadu 1942 družstvo rozpuštěno.

¹⁰⁰ Seghersová, *Transit*, 37-39.

¹⁰¹ *Ibid.*, 156.

¹⁰² Rioux, „Marseille, cité-refuge des écrivains et des artistes“, 391 a 394-398.

¹⁰³ **Benjamin Péret** (1899-1959) byl francouzský surrealistický básník, v jehož díle se objevuje obrazotvornost a duch revolty. V českém prostředí se proslavil básní *Půjdu, chceš-li* in *Moderní básnické směry*, Vítězslav Nezval (Praha: Československý spisovatel 1984). Viz. Prokop, *Přehled světové literatury 20. století*, 11.

Ani Marseille se přes svůj status „svobodného města“ nevyhnulo německému a italskému bombardování.¹⁰⁴ Přestože ztráty na životech nebyly velké, Marseillané byli vystrašení, a Pétain proto vítali jako osvoboditele. V říjnu 1940 se ve městě objevily také první projevy antisemitismu. Ve výlohách obchodů byly vystavovány transparenty *Enterprise Française* (Francouzský podnik) a velké portréty maršála Pétaina. Čtyři hotely ve městě se staly internačními středisky pro židovské a španělské ženy s dětmi.¹⁰⁵

Brzy se Marseille stalo místem mezinárodních humanitárních organizací. Sídli zde *The American Friends Service Committee* (AFSC, Americký výbor přátelské výpomoci) organizovaný kvakery, *The Unitarian Universalist Service Committee* (UUSC, výbor Unitářů), HICEM (Mezinárodní agentura na pomoc židům), *Oeuvres de Secours aux Enfants* (OSE, francouzská humanitární organizace na pomoc židovským dětem), *Young Men's Christian Association* (YMCA, Křesťanské sdružení mladých) a pobočky Červeného kříže.¹⁰⁶ Různé náboženské skupiny, které pomáhaly v internačních táborech, byly většinou motivovány převážně ideologickým závazkem organizace, proto zde postupně začal dominovat postoj „laissez faire“. Tyto organizace se snažily do oblastí dopravit dostatek potravin nebo lékařské pomoci, případně usilovaly o propuštění internovaných žen a dětí, přičemž všechny jejich aktivity byly vykonávány vždy legálně, se souhlasem autorit. Porušování zákonů vichistického režimu podpůrné organizace hojně kritizovali.¹⁰⁷ Takovou kritiku si vysloužil i americký *Centre américain de secours*.¹⁰⁸

CAS, pomocná organizace podporující kulturní osobnosti uvězněné ve Francii a usilující o jejich záchranu, vznikl za podpory vlivných amerických osobností v létě 1940. Přestože jeho činnost byla úspěšná, pracovníci se neustále setkávali s lhostejným přístupem úředníků, dokonce i na americkém velvyslanectví. Na druhou stranu se objevili i tací, kteří byli ochotni pomoci – například Vladimír Vochoč, československý konzul v Marseille, který vydával české pasy i cizím politickým emigrantům, nebo Frank Bohn, jenž sám vedl americkou misi na záchranu socialistů z okupovaných zemí.¹⁰⁹ Redakce literárního časopisu *Les Cahiers du Sud* umožnila setkávání mnoha básníků a spisovatelů, přičemž

¹⁰⁴ Rioux, „Marseille, cité-refuge des écrivains et des artistes“, 382.

¹⁰⁵ Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 253-254.

¹⁰⁶ O pomocných organizacích ve Francii více Grynbergová, „Le premier secours“, 173-197.

¹⁰⁷ Grynbergová, „Le premier secours“, 193.

¹⁰⁸ Podrobněji o CAS v kapitole 3.1. na straně 40.

¹⁰⁹ **Vladimír Vochoč** (1894-1985) byl československý diplomat, který sehrál významnou úlohu v letech 1938 až 1941, kdy působil jako konzul v Marseille. Jeho podrobný životopis zpracoval Hájek, „JUDr. Vladimír Vochoč: československý konzul v Marseille 1938-1941“.

Frank Bohn (1878-1975) působil v Marseille pod organizací *Jewish Labor Committee* (JLC), přičemž pomáhal získávat peníze a americká víza politickým aktivistům a předním odborářům. Viz. Isenbergová, *A Hero of Our Own*, 12.

pro ně zajistila také nezbytné jídlo a ubytování.¹¹⁰ Další lidé poskytli ohroženým umělcům a intelektuálům své finanční prostředky i úkryt ve svých domech.

Hraběnka Lily Pastré skrývala na svém zámečku na předměstí Marseille asi čtyři desítky uprchlíků. Pobýval zde například surrealistický malíř André Masson s rodinou, antropolog Claude Lévi-Strauss, dramatik Eugène Ionesco i čeští uprchlíci – skladatel Bohuslav Martinů a malíř Rudolf Kundera.¹¹¹ Ve svém sídle nechávala také koncertovat orchestry židovských hudebníků, kteří nemohli veřejně vystupovat.¹¹² Marguerite Fournier poskytla uprchlíkům svůj dům jako dočasné útočiště a jakýsi literární salonek. Spisovatel Paul Valéry tu několikrát pořádal konference nebo čtení, po nějakou dobu zde pobýval i hudební skladatel Charles Munch.¹¹³ Americký vicekonzul Hiram Bingham zase ukryl ve své vile Liona Feuchtwangera i Golo Manna, kteří uprchli z internačního tábora.¹¹⁴ Největším sídlem umělců a intelektuálů se však stala vila Air-Bel, kterou pronajal pro své klienty CAS.

V říjnu 1940 pracovníci CAS pronajali vilu na předměstí Marseille, aby pomohli řadě svých klientů, kteří se tísnili po malých hotelech kolem přístavu, a hrozilo jim udání na policejní prefekturu. Vila dostala jméno Air-Bel podle jednoho z marseilleských hotelů, spisovatel Victor Serge však vilu přejmenoval na *Espervisa*, čekárna na vízum. Rodiny předních evropských umělců a intelektuálů totiž v domě vyčkávali, dokud nebudou moci opustit Francii. Někteří členové CAS se do vily přestěhovali také, protože se mezitím se svými klienty spřátelili a chtěli se alespoň na chvíli odpoutat od ruchu města plného uprchlíků.

Přítomnost surrealistů z vily udělala nádherné místo plné obrazů, her a barev. Nejoblíbenější se vila Air-Bel stala za pobytu charismatického André Bretona, kterého si každý oblíbil pro jeho zaujatost automatismem a lidskou psychikou. Každou neděli ve vile pořádal sešlosti, při kterých se scházeli umělci i pracovníci CAS a hrály se surrealistické hry. Mezi jeho přátele patřil Marcel Duchamp, André Masson, Max Ernst, Tristan Tzara, Wilfredo Lam, Benjamin Péret a mnoho dalších. Při jednom odpoledním sezení vytvořili

¹¹⁰ Dûchene a Contrucci, „De la drôle de guerre à l’Occupation“, 633-634.

¹¹¹ **André Masson** (1896-1987) byl francouzský malíř a grafik využívající automatické kresby. Viz. Jiří Vávra, *Od impresionismu k postmoderně: Dějiny vizuálního umění* (Olomouc: Nakladatelství Olomouc 2001), 67 a 70.

Claude Lévi-Strauss (1908-2009) byl francouzský antropolog, etnolog, lingvista a filosof. Patří mezi zakladatele strukturální antropologie, jež zásadně ovlivnila pohled západní civilizace na život přírodních národů. Viz. Claude Lévi-Strauss, *Smutné tropy* (Praha: Rybka Publishers 2011).

¹¹² Dûchene a Contrucci, „De la drôle de guerre à l’Occupation“, 636.

¹¹³ Rioux, „Marseille, cité-refuge des écrivains et des artistes“, 388-389.

¹¹⁴ Marta Feuchtwangerová, „Útěk“, in *Ďábel ve Francii*, Feuchtwanger, 158-159.

umělecký balíček tarotových karet, který dostal jméno *Jeu de Marseille* (Hra z Marseille).¹¹⁵ V září 1941 však vilu opustili skoro všichni její obyvatelé, protože se jim buď podařilo emigrovat, nebo pro ně nebylo bezpečné dále zůstat v Marseille. Vyprázdnění vily Air-Bel znamenalo symbolicky také slábnoucí úspěšnost CAS.¹¹⁶

¹¹⁵ Dûchene a Contrucci, „De la drôle de guerre à l’Occupation,“ 634-635.

Marcel Duchamp (1887-1968) byl francouzský malíř a zakladatel dadaismu, surrealismu a moderního umění. Nejznámější jsou jeho vystavované objekty „ready-made“, mezi něž patří například záchodová mísa postavená vertikálně a nazvaná *Fontána* (1917). Viz. Zykmond, *Stručné dějiny moderního malířství*, 200-204.

Wilfredo Lam (1902-1982) byl kubánský malíř, který byl nejprve silně ovlivněn Picassem, a pak se přiklonil k surrealismu. Jeho dílo je syntézou evropské malby a lidových latinskoamerických projevů. Viz. Zykmond, *Stručné dějiny moderního malířství*, 196.

¹¹⁶ O historii vily Air-Bel a jejím dalším osudu poskytuje informace Sullivanová, *Vila Air-Bel*.

3. Cesty z autoritativního režimu

V předchozí kapitole jsme se seznámili s komunitou umělců a intelektuálů pobývajících v Marseille, aby společně vyčkali na vhodnou příležitost pro útěk ze země. Poslední kapitola této práce bude věnována samotnému průběhu emigrace. Nejprve bude popsána činnost *Centre américain de secours*, která uprchlíky jednak finančně podporovala, ale také zprostředkovávala víza, převaděče či místa na lodi. Důležitou částí této kapitoly budou osobnosti stojící při této organizaci, protože ty plánovaly cesty útěku, a dokonce se někdy přímo podílely na jejich realizaci. Poslední podkapitola čtenáře seznámí s neúspěšnými pokusy emigrace a ukáže, jak velkou roli hrála v těchto případech náhoda a štěstí.

3.1. CENTRE AMÉRICAIN DE SECOURS

S přijetím článku 19, na jehož základě Francie přislíbila „na požádání vydat“ osobnosti, které se jmenovitě ocitly na seznámech gestapa, začalo být téměř nutné podniknout nějakou iniciativu na záchranu těchto lidí. V létě 1940 vznikl *Emergency Rescue Committee*, který byl z New Yorku vedený Frankem Kingdonem, ředitelem Univerzity v Newarku.¹¹⁷ Hlavním působištěm ERC bylo však město Marseille, kam v polovině srpna dorazil jako dobrovolník Varian Fry a zahájil činnost organizace pod názvem *Centre américain de secours*.¹¹⁸

Za několik týdnů Fry vytvořil tým spolupracovníků, přičemž preferoval antifašisty, socialisty a obecně levicově zaměřené lidi. Každý z pracovníků CAS se pro své kompetence stal pro organizaci v podstatě nenahraditelným. Německý uprchlík Heinz-Ernst Oppenheimer měl bohaté zkušenosti s ilegálními doklady, Léna Fischmannová původem z Polska dokázala komunikovat asi v deseti jazycích, Albert Otto Hirschmann, kterého Varian Fry přezdíval „Beamish“ (Sluníčko), dokázal zase dokonale odhalit skuliny ve francouzské administrativě.¹¹⁹ Mezi blízké přátele Frye patřil také Daniel Bénédite se svou ženou Theo, který využíval svých kontaktů na policejní prefektuře, a mladá Američanka Miriam Davenportová, která dělala s klienty pohovory.¹²⁰ Posléze se k týmu

¹¹⁷ Fry, *Surrender on Demand*, 247.

¹¹⁸ Peschanski, „Les camps français d'internement (1938-1946)“, 434.

¹¹⁹ Isenbergová, *A Hero of Our Own*, 29-30.

¹²⁰ *Ibid.*, 34-35.

Daniel Bénédite (1912-1990) byl mladý levicový aktivista a socialista. Získal zaměstnání na policejní prefektuře v Paříži, ale s vypuknutím druhé světové války musel narukovat do armády. Po porážce opustil

přidala Anna Grussová jako sekretářka, absolvent medicíny Marcel Verzeano (Maurice) jako zdravotník, mladý marseilleský advokát Gaston Defferre jako právní poradce a mnoho dalších.¹²¹ Jelikož CAS se zaměřoval nejen na zprostředkovávání amerických víz, ale také na poskytnutí nouzové finanční pomoci a případně částečné nebo celé krytí nákladů spojených s cestou, bylo třeba získat prostředky. Takovou finanční podporu získal CAS od dvou bohatých Američanek – mladé dědičky toužící po dobrodružství Mary-Jane Goldové a mecenášky umění Peggy Guggenheimové, která bezmezně obdivovala Maxe Ernsta.¹²²

Po několika týdnech fungování CAS se informace o jeho existenci rozšířila mezi uprchlíky, kteří se skrývali po marseilleských hotelích i okolních vesnicích. Do hotelu Splendide, kde si Varian Fry zřídil s pomocí Franka Bohna svou první provizorní kancelář, začaly rychle proudit zástupy emigrantů dychtící po odjezdu z Francie.¹²³ Pro ty, kteří se stali zvláště ohroženými a figurovali na „prvním seznamu“, se CAS snažil nalézt co nejrychlejší způsob emigrace nebo alespoň bezpečný úkryt. Takový úkryt později skýtala vila Air-Bel, kterou pro tyto účely pracovníci CAS pronajali.

Pomoc CAS byla poskytnuta v drtivé většině případů osobnostem z řad uznávaných intelektuálů a umělců. Židé ani levicoví aktivisté se nemohli spoléhat na víc než nouzovou finanční pomoc. Ve své knize vzpomínek vypráví převaděčka Lisa Fittková o rozhovoru s Variem Fryem: „Pomohl jste stovkám lidí a mnoho dalších ve Vás ještě vkládá všechny své naděje. Ale jsou tu také ti ostatní: ti, co nejsou slavní, ti, kteří nemají příbuzné. Je jich příliš mnoho, všichni nemohou být zachráněni. [...] Jak jsem odcházela, pomyslela jsem si: Nechtěla bych být v jeho kůži, nechtěla bych mít moc rozhodovat o tom, čím život bude zachráněn.“¹²⁴

Protože Fry chtěl zachránit větší množství lidí než jen dvě stě osobností na „prvním seznamu“, rozhodl se překročit původní záměr organizace. Začal uprchlíkům pomáhat

své pracovní místo v Paříži a přijel na pozvání přítelkyně Mary Jane Goldové do Marseille. Stal se nejbližším spolupracovníkem Variana Frye a zůstal věrný CAS až do úplného ukončení činnosti organizace. Viz. Bénédite, „Le Centre américain de secours après le départ de Varian Fry“.

¹²¹ Grynbergová, „Le premier secours“, 191.

¹²² Peschanski, „Les camps français d'internement (1938-1946)“, 434-435.

¹²³ Fry, *Surrender on Demand*, 7-8.

¹²⁴ Lisa Fittková, *Le Chemin des Pyrénées: Souvenirs 1940-1941* (Paříž: Maren Sell 1987), citováno in „Le premier secours“, Grynbergová, 193.

Lisa Fittková (1909-2005) byla německá bankovní úřednice nucená kvůli svému židovskému původu po roce 1933 uprchnout. Nejprve odjela do Československa, kde se seznámila se svým budoucím manželem Hansem, a společně se věnovali protinacistické činnosti. Dále byli nuceni emigrovat do Švýcarska, Nizozemí, a potom do Francie. Chtěli použít únikovou cestu přes Pyreneje, ale když se jim ji podařilo vyhledat, rozhodli se v zemi zůstat a pomáhat uprchlíkům touto cestou emigrovat. Lisa Fittková o tom napsala knihu *Le Chemin des Pyrénées*. Viz. Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 209-210.

všemi dostupnými prostředky, mezi které patřily také protiprávní aktivity. Sjednal si schůzku s manželi Fittkovými, kteří ilegálně převáděli uprchlíky přes Pyreneje do Španělska, a ti přes počáteční nedůvěru k organizaci začali pro CAS pracovat jako převaděči.¹²⁵ Mezi další ilegální aktivity patřila výroba a prodej falešných pasů, podplácení úředníků, obchodování se zlatem, spolupráce s marseilleským podsvětím, pronajímání „skryší“ či spoluúčast na únicích z internačních táborů.¹²⁶ CAS se podílel například na úniku Liona Feuchtwangera z tábora Saint Nicolas nebo Waltera Mehringa internovaného v táboře Saint Cyprien.¹²⁷

Ilegální činnost CAS neunikla pozornosti francouzské policie – organizace už měla své stálé sídlo na rue Grignan, když přišla první policejní razie kvůli obvinění z výroby falešných pasů. Později došlo k uvěznění všech obyvatel vily Air-Bel včetně Variana Frye v podpalubí jedné z lodí kotvících v přístavu, aby bylo zamezeno případné anarchii ze strany „nežádoucích“ při návštěvě maršála Pétaina v Marseille.¹²⁸ Francouzské autority byly k činnosti CAS oprávněně podezřívavé a zvyšovala se také neochota americké administrativy. Na metody praktikované Variem Fryem si stěžovalo dokonce i americké velvyslanectví v Marseille, zejména generální konzul Hugh Fullerton, který požadoval odvolání Frye zpět do Spojených států.¹²⁹

V prosinci 1940 si francouzský ministr vnitra a současně ředitel policie vyžádal na prefektovi oblasti Bouches-du-Rhône veškeré dostupné informace o CAS a prošetření záznamů Variana Frye. Prefekt napsal policejní zprávu, v jejímž závěru bylo, na základě všech obvinění a s přihlédnutím k postoji americké vlády, navrženo vyhoštění Variana Frye.¹³⁰ Neexistovaly však důkazy, že by se Fry podílel na nějaké nelegální činnosti, proto se jej francouzští úředníci snažili donutit k odjezdu spíše nátlakem. Americký postoj byl v tomto ohledu podobný – generální konzul Fullerton odmítl Fryovi prodloužit platnost pasu a sama domovská ERC ho vyzývala k návratu. Ještě půl roku se dařilo Fryovi ukrývat ve Francii a nereagovat na výzvy k opuštění země, ale nakonec byl v září 1941 opravdu donucen odjet zpět do Spojených států.¹³¹

Po odchodu Variana Frye byla existence CAS ohrožena, nejen kvůli absenci jeho pevného vedení, ale také protože začaly docházet nashromážděné finance. Do čela

¹²⁵ Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 210-211.

¹²⁶ Bénédite, „Le Centre américain de secours après le départ de Varian Fry“.

¹²⁷ Peschanski, „Les camps français d'internement (1938-1946)“, 435.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Grynbergová, „Le premier secours“, 193.

¹³⁰ Plné znění policejní zprávy: Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 277-279.

¹³¹ Jean-Marie Guillon, „Varian Fry et Emergency Rescue Committee (Marseille 1940-1941)“, *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, č. 64, (říjen-prosinec 1999): 133.

organizace se postavil Daniel Bénédite, který vypracoval nouzový plán a v podstatě zajistil postupný přesun CAS do ilegality. Inspirován podnikem vyrábějícím *croques-fruites* se rozhodl založit dřevozpracující a kožedělnou dílnu v hornaté oblasti Var, aby nabídl uprchlíkům práci. Pronajal dvě opuštěné farmy, v jejichž okolí se po malých obcích usídlili umělci, intelektuálové, spisovatelé i učitelé, kteří nestačili z Marseille uprchnout. Jakmile měli uprchlíci zajištěné ubytování a stálý příjem, zmírnilo se riziko jejich dopadení. Právní existence CAS trvala do května 1942, poté se většina klientů i pracovníků přesunula do odboje nebo se až do konce války skrývala.¹³²

CAS se jako jediná organizace zaměřovala na pomoc intelektuálům a umělcům ohroženým nacistickým režimem. Na rozdíl od ostatních humanitárních a pomocných organizací působících v Marseille měla proto poměrně zvláštní postavení. Setkávala se s nepochopením ostatních sdružení kvůli svému politickému profilu, který byl tvořen velkým počtem antifašistů a levicových politických aktivistů mezi zaměstnanci. Kladně nebyly přijímány ani metody, které CAS používala, aby dosáhla emigrace co možná největšího počtu uprchlíků. Přestože mnozí s ilegální činností organizace nesouhlasili, před úplným obsazením jižní zóny se jí podařilo zachránit okolo dvou tisíc uprchlíků.¹³³

3.2. CESTY ÚTĚKU

V kontextu vichistického režimu se město Marseille stalo pro uprchlíky „pastí“, ze které bylo velice těžké uniknout. Nejprve bylo třeba překonat všechny překážky, splnit potřebné transakce a shromáždit požadované dokumenty, aby mohl člověk legálně vycestovat. Někteří uprchlíci sice už získali „nouzové vízum“ do Spojených států, ale Francie jim odmítla vydat výjezdní povolení, a tak pro ně neexistoval žádný legální způsob, jak z Francie vycestovat. Pro nelegální emigraci si musel člověk obstarat všechny dokumenty také, avšak v těchto případech se počítalo s většími finančními náklady a obtížnější dostupností padělaných dokladů. Jakmile už se emigrant dostal na loď, nezbývalo než doufat, že s ostatními pasažéry dopluje do nějakého svobodného státu bez toho, aby byla loď zastavena a poslána zpět.¹³⁴

¹³² Bénédite, „Le Centre américain de secours après le départ de Varian Fry“.

¹³³ Guillon, „Varian Fry et Emergency Rescue Committee“, 133.

Fry si nikdy nenašel čas, aby spočítal případy těch, kterým se podařilo s pomocí CAS úspěšně emigrovat. Přesné číslo se pohybuje někde mezi 1200 a 1800 uprchlíky, přičemž okolo 4000 lidí získalo od CAS finanční pomoc. Celkem žádalo o pomoc CAS 15 000 lidí. Viz. Fry, *Surrender on Demand*, 256.

¹³⁴ Fry, *Surrender on Demand*, 134.

Prvním způsobem nelegálního opuštění země, který byl za druhé světové války použit, bylo překročení francouzsko-španělské hranice přes Pyreneje. Lisa a Hans Fittkovi začali touto cestou převádět uprchlíky poté, co jim starosta jedné rybářské vesnice poskytl mapu staré pašerácké stezky. Této stezce se říkalo *la route Lister* (Listerova cesta) podle toho, že ji využil generál Lister k evakuaci španělské republikánské armády. Jakmile začali Fittkovi pracovat pro CAS, dostala tato úniková cesta název „trasa F“. Po dobu šesti měsíců, tj. v období od října 1940 do dubna 1941, byli uprchlíci převáděni po této trase do Španělska, odkud museli však ještě cestovat vlakem až do Lisabonu.¹³⁵

Dne 12. září 1940 doprovodil skupinku sedmi uprchlíků do přístavního města Cerbère dokonce sám Varian Fry. Mezi těmito klienty byl mimo jiné Franz Werfel a jeho přítelkyně Alma Mahlerová, Marta a Lion Feuchtwangerovi nebo Heinrich a Golo Mannovi.¹³⁶ Pro CAS pracovali samozřejmě i další průvodci či převaděči, kteří pomáhali umělcům a intelektuálům dostat se na hranice se Španělskem, odkud už museli pokračovat sami. Cesta vlakem byla po přechodu hranice nejriskantnější částí trasy, protože španělská policie dopadené uprchlíky okamžitě deportovala zpět do Francie. Portugalsko však už bylo svobodnou zemí a emigranti odtud mohli poměrně snadno odplout některou ze zaoceánských lodí. V dubnu 1941 se však kvůli novému nařízení francouzské vlády ohledně cizinců v pohraničí „trasa F“ navždy uzavřela. Jako náhradní úniková cesta pak byla využívána tzv. Carlosova trasa, kterou zprostředkoval Marcel Verzeano přes španělské podsvětí, avšak tato cesta nebyla příliš spolehlivá.¹³⁷

Na začátku roku 1941 bylo francouzskou vládou uvolněno moratorium na odjezdy lodí z Marseille na Martinik. Pro Variana Frye představovaly tyto lodě zázrak, kterého se muselo v nejvyšší míře využít.¹³⁸ Najednou nejenže ustaly problémy s tranzitními vízy, ale také pominulo nebezpečí cesty přes Pyreneje. Nyní bylo možné jet na Martinik a odtud do Spojených států, Brazílie, Mexika, Dominikánské republiky, nebo na sousední ostrovy. Z Marseille začaly vyplouvat jak trajekty, tak nákladní lodě, které vozily uprchlíky do Fort-de-France.¹³⁹ Druhou cestou útěku se tedy stala námořní trasa přes Martinik.

Hlavním iniciátorem otevření námořní cesty Marseille – Casablanca – Fort-de-France byl francouzský ministr vnitra a loajální pétainista Marcel Peyrouton, který měl četné kontakty v koloniích. Jeho činnost může být chápána jako směs xenofobie a smyslu

¹³⁵ Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 210-211.

¹³⁶ Isenbergová, *A Hero of Our Own*, 74.

¹³⁷ Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 352-354.

¹³⁸ Fry, *Surrender on Demand*, 186.

¹³⁹ Jennings, „Last Exit from Vichy France“, 290 a 299.

pro humanitárnost, stejně tak jako celkový postoj vichistického režimu k tzv. problému s uprchlíky.¹⁴⁰ Pod záštitou humanitární záchranné akce se skrýval plán vyhoštění uprchlíků ze země. Na tento zvrát událostí Daniel Bénédite reagoval tvrzením, že se vláda rozhodla zbavit všech „hladových krků a jiných trosek“.¹⁴¹ Nicméně tato příležitost k útěku se otevřela přesně v období nacistické politiky váhání vůči vichistickému režimu, což znamenalo, že se jednalo o vůbec nejbezpečnější možnost emigrace. Toto období poslední legální emigrace z nacisty obsazené Evropy, které trvalo od ledna do dubna 1941, může být také chápáno jako jakýsi přechod mezi fází emigrace v letech 1938 až 1941 a fází deportace z let 1942 až 1944.¹⁴²

Začátkem února 1941 začal Varian Fry nakupovat lodní listky pro mnoho svých klientů. Celkem dorazilo do Fort-de-France šest lodí s uprchlíky – v lednu *Winnipeg*, potom *Charles-Louis Dreyfus*, *The Wyoming*, *Ipanéma*, a v dubnu pak *Paul Lemerle* a *Carimare*. V květnu se ještě vydala na cestu loď *Arica* a znovu *Winnipeg*, ale obě byly zadrženy holandskými válečnými loděmi operujícími v Karibiku jménem amerického a britského loďstva.¹⁴³ Toto zadržení bylo i jedním z důvodů uzavření námořní trasy Marseille - Martinik. Nicméně hlavní důvody přerušení tohoto emigračního plánu byly tři: Obava francouzských kolonií z reakce Spojených států v případě většího přílivu uprchlíků do blízkosti amerického kontinentu, americký negativní postoj k imigraci způsobený strachem z páté kolony, a nakonec přítomnost zatvrzelých pétainistů na postech koloniálních autorit. Ve skutečnosti však hrály roli v uzavření této cesty na přelomu dubna a května 1941 všechny faktory dohromady, protože Spojené státy v podstatě donutily francouzské koloniální autority, aby námořní spojení na Martinik zastavily.¹⁴⁴

Mezi klienty Variana Frye, kteří využili příležitosti otevřené cesty k emigraci, byl například Walter Mehring a Wilfredo Lam nebo také André Breton, Victor Serge, Claude Lévi-Strauss a Anna Seghersová, kteří cestovali na portugalské nákladní lodi jménem *Paul Lemerle*.¹⁴⁵ O této strastiplné třicetidenní cestě vypráví Lévi-Strauss ve své knize *Smutné tropy*, přičemž on sám získal pozvání na *New School for Social Research* v New Yorku, které zařídila Rockefellerova nadace v rámci plánu na záchranu evropských vědců

¹⁴⁰ Ibid., 293-294 a 297.

¹⁴¹ Daniel Bénédite, *La filière marseillaise: Un chemin vers la liberté sous l'occupation* (Paříž: Clancier Guénaud 1984), 190, citováno in *Vila Air-Bel*, Sullivanová, 308.

¹⁴² Jennings, „Last Exit from Vichy France“, 291-292 a 294-295.

¹⁴³ Ibid., 300.

¹⁴⁴ Ibid., 299-300 a 316.

¹⁴⁵ Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 309.

ohrožených německou okupací.¹⁴⁶ Z tohoto důvodu získal výsadu cestovat ještě s pěti dalšími lidmi v kajutě a nikoliv v podpalubí jako ostatní uprchlíci.

V polovině listopadu 1941 mohla emigrovat ještě asi stovka klientů CAS. Najednou byla obnovena cesta přes Lisabon. Na portugalském zaoceánském parníku *Serpa Pinto*, který vyplouval z Lisabonu přes Casablanku do Mexika, uprchla ze země cembalistka Wanda Landowská, umělecký kritik Paul Westheim nebo pianista Heinz Jolles.¹⁴⁷ Básníkovi Benjaminovi Péretovi a malířce Remedios Varovové, kterým se do Lisabonu dostat nepodařilo, zajistil Daniel Bénédite cestu až do Casablanky, kde mohli na loď ještě nastoupit a emigrovat do Mexika.¹⁴⁸

Krátce po odjezdu Variana Frye z Francie byl CAS donucen postupně se přesunout do ilegality. Nicméně stále ještě zbýval dostatek kontaktů a ochotných spolupracovníků, kteří byli odhodlani v činnosti organizace pokračovat. S pomocí zkušených horolezců z řad antifašistů se podařilo otevřít novou únikovou cestu poblíž města Saint Gingolph přes hranice do neutrálního Švýcarska. Uprchlíci, kteří této možnosti využili, byli sice okamžitě zatčeni a posláni do internačních táborů, ale tam s nimi alespoň zacházeli lépe, a navíc jim už nehrozila deportace do Německa. Tuto možnost využil například malíř a sochař Jean Arp nebo socialistický politik Giuseppe Modigliani.¹⁴⁹ V letech 1942 až 1944 byla tedy využívána poslední třetí cesta emigrace, která zachránila ještě malou skupinu uprchlíků.

3.3. NEÚSPĚŠNÉ EMIGRACE

Přestože se Varianu Fryovi podařilo zachránit více než patnáct set lidí, po jeho odjezdu byly stále v „marseilleské pasti“ uvězněni další, kteří potřebovali pomoc.¹⁵⁰ S obsazením jižní zóny se možnost emigrace ze země stala téměř nemožnou, zůstala použitelná jen úniková cesta do Švýcarska, která byla velice náročná a riskantní. Kulturní elita se tak musela skrývat v odlehlých končinách Provence. Tímto způsobem přežil válku například malíř Hans Bellmer nebo rumunští surrealisté Jacques Hérold a Victor Brauner. Uprchlíkům, kteří neměli dostatečně spolehlivý úkryt, nabídl CAS práci v hornaté oblasti

¹⁴⁶ Lévi-Strauss, *Smutné tropy*, 16-20.

¹⁴⁷ Bénédite, „Le Centre américain de secours après le départ de Varian Fry“.

¹⁴⁸ Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 374-375.

¹⁴⁹ *Ibid.*, 383-384, 389 a 398-399.

Hans (Jean) Arp (1887-1966) byl alsaský německo-francouzský malíř, sochař a básník. Aktivně spolupracoval s Tzarou nebo Ernstem, účastnil se dadaistických demonstrací a surrealistických výstav. Viz. Zykmond, *Stručné dějiny moderního malířství*, 204.

Giuseppe Modigliani (1872-1947) byl politik a antifašista, bratr italského malíře Amedea Modiglianiho. Viz. Zykmond, *Stručné dějiny moderního malířství*, 91-92.

¹⁵⁰ Bénédite, „Le Centre américain de secours après le départ de Varian Fry“

Var. Jakmile se mohli sami uživit, našli si skromné bydlení v místních obcích, a riziko udání se tak zmenšilo. Po ukončení činnosti CAS se velká část jeho pracovníků i klientů, kteří zůstali ve Francii, zapojila do sítě odbojového hnutí. Kulturní elitu spolupracující s odbojem reprezentoval dadaista Tristan Tzara nebo básník René Char.¹⁵¹

Únikové cesty, ač se zdály být předem dobře připraveny, se mohly stát často velice riskantní. V některých případech byla hranice mezi úspěšným a neúspěšným pokusem o útek tenká. Osud klientů Variana Frye v těchto situacích plně závisel na rozhodnutí prefektů, důstojníků nebo pohraničnicků. Důkazem významu jednotlivců v případech emigrace může být příklad Waltera Mehringa, Maxe Ernsta nebo Waltera Benjamin.¹⁵² Při nástupu na loď *Wyoming* v Marseille měl Walter Mehring příležitost nahlédnout do složky důstojníka kontrolujícího doklady, přičemž u svého jména našel pokyn: „Nesmí opustit Francii. Rozhodnutí Kundtovy komise“, a přesto po konzultaci s prefekturou důstojník prohlásil: „Možná jde o nějakého jiného Waltera Mehringa. Jděte!“¹⁵³ Malíř Max Ernst byl zase málem zadržen na francouzsko-španělské hranici, ale nakonec si získal jednoho úředníka tím, že začal rozkládat své surrealistické obrazy, které vezl.¹⁵⁴ Naopak v případě Waltera Benjamin šlo o zadržení ve španělském městečku Port-Bou a nařízení deportace zpět do Francie. Benjamin, který ve svém pokročilém věku absolvoval cestu přes Pyreneje, se s tím nedokázal vyrovnat a ve svém hotelovém pokoji spáchal sebevraždu.¹⁵⁵

Mezi kulturní elitou se neustále šířily zprávy o těch, kteří nátlak totalitní moci nepřezili. Zdrčení umělci a intelektuálové totiž často nebyli schopni nalézt v sobě odhodlání k emigraci a v některých případech nedokázali přijmout jiné východisko než sebevraždu. Mezi osobnosti, jež dobrovolně ukončily svůj život, patří například spisovatel Ernst Weiss, básník a dramatik Walter Hasenclever, komunistický aktivista Willi Münzenberg, spisovatel a kritik Carl Einstein nebo surrealistický básník Robert Ruis. Někteří z uprchlíků, kteří se skrývali ve Francii, byli také dopadeni gestapem, a následně převezeni do německých koncentračních táborů. V roce 1944 byl zatčen herec Sylvian Itkene, který založil podnik na výrobu sladkých zákusků *croques-fruits*. Zemřel na následky mučení v Osvětimi, údajně rukou „lyonského řezníka“ Klause Barbieho.¹⁵⁶

¹⁵¹ Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 303.

¹⁵² **Walter Benjamin** (1892-1940) byl německý literární kritik, filosof a překladatel židovského původu. Překládal například Balzaca, Baudelaira nebo Prousta.

¹⁵³ Jennings, „Last Exit from Vichy France“, 307.

¹⁵⁴ Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 319.

¹⁵⁵ Dûchene a Contrucci, „De la drôle de guerre à l'Occupation“, 633.

¹⁵⁶ *Ibid.*, 636.

Podobný osud potkal také Lou Strausovou-Ernstovou nebo surrealistické básníky Maxe Jacoba a Roberta Desnose.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Sullivanová, *Vila Air-Bel*, 400.

Závěr

V období mezi dvěma světovými válkami se evropská kulturní elita uchýlovala k migraci směrem na západ. Francie se stala nejoblíbenější destinací nejen kvůli atraktivitě kulturního života v Paříži, ale také kvůli svému kladnému přístupu k imigrantům. Evropští malíři, spisovatelé i skladatelé sem podnikali své iniciační cesty, a mnoho z nich už ve Francii zůstalo. Významnou skupinou byli například surrealisté, kteří se sdružovali kolem osobnosti André Bretona.

Ve třicátých letech však začaly být migrace motivovány změnou politické situace v Evropě. Vzestup totalitní moci nejen v Německu, ale také v Sovětském svazu podněcoval migrace levicových intelektuálů, kteří se obávali o svůj osud. Kulturní elita byla vytlačována i smýšlením většiny svých spoluobčanů, kteří totalitní režim v zemi podporovali. Postup migrantů byl ovlivněn především jednotlivými událostmi jako přijetí Norimberských zákonů, „moskevské procesy“, anšlus Rakouska nebo Mnichovská dohoda.

S vypuknutím druhé světové války začala kulturní elita prchat směrem na jih. Německý postup před sebou hnal civilisty nejprve z Belgie, Alsaska, Lotrinska a posléze i ze severní Francie. Postupně tato vlna migrace přerostla v exodus, který se šířil z Paříže směrem do Marseille. Umělci a intelektuálové byli většinou levicového antifašistického smýšlení, někteří z nich byli také politicky aktivní a otevřeně vystupovali proti Hitlerovi, v případě zajetí nacistů by jim proto hrozila okamžitá deportace do německých koncentračních táborů. V červnu 1940 Francie kapitulovala a země musela přijmout porážku, která měla silný dopad na psychiku všech Francouzů, zejména však na osobnosti spisovatelů a umělců.

Zdálo se, že jakmile se uprchlíci dostanou do neokupované „svobodné“ zóny, budou před nacisty v bezpečí, avšak moci se chopil maršál Pétain, byl nastolen pravicový režim fašistického typu a Francie vstoupila na cestu kolaborace. Vichistický režim označil všechny komunisty, židy, levicové intelektuály a cizince za „nežádoucí“ osoby a obvinil je z odpovědnosti za porážku. Francouzskou otevřenost a kladný přístup k imigrantům vystřídala proticizinecká politika a perzekuce.

Internační tábory byly nejprve zřizovány pro španělské uprchlíky, s vypuknutím druhé světové války se však rozšířila mezi Francouzi obava z německých špionů a Třetí republika přistoupila také k internaci cizinců. Pro Němce žijící už dlouhá léta v jižní Francii byla tato změna francouzského přístupu nečekaná. Předpokládali, že se jedná pouze

o dočasné řešení, než budou vyhledání příslušníci páté kolony. Avšak cizinci uvěznění v internačních táborech nebyli až do konce války oficiálně propuštěni. S přijetím podmínek příměří vstoupil v platnost také článek 19 opravňující nacisty k zatčení osobností, které byly na „černé listině“. Nyní se vězni z řad levicových intelektuálů začali obávat, že padnou do rukou nacistů.

Kulturní elita se postupně začala shromažďovat v jediném svobodném přístavu, ze kterého bylo ještě možné emigrovat, v Marseille. Město se brzy stalo místem setkávání a propojování různých kultur, národností i uměleckých směrů, ale také místem shledávání odloučených přátel a rodin. Každý den se uprchlíci snažili po vyčkávání v nekonečných frontách přesvědčit úředníky, aby jim vydali vízum nebo nějaké povolení. Překonání byrokratických nástrah bylo nad síly některých z nich, protože většinou záleželo pouze na správných kontaktech a často nebylo možné získat vízum bez pomoci zvenčí. Někteří uprchlíci vyčkávali v Marseille a plánovali svůj odjezd, jiní se rozhodli skrývat ve městě až do skončení války. Stále tu však byla skupina kulturních osobností uvězněných v internačních táborech po celé Francii jako například v táboře Les Milles, poblíž Aix-en-Provence.

V srpnu 1940 dorazil do Marseille mladý americký novinář Varian Fry se seznamem osobností, které přijel zachránit. Pro umělce a intelektuály znamenala tato zpráva naději, ve kterou už nedoufali. Varian Fry ve spolupráci s mnoha lidmi podílejícími se na iniciativě *Centre américain de secours*, jako byl Frank Bohn, Hiram Bingham, Vladimír Vochoč nebo Daniel Bénédite, dokázal nejen poskytnout naději mnoha zoufalým umělcům, ale byl také schopen nalézt uprchlíkům dočasný úkryt, poskytnout finanční pomoc, některé osvobodit z internačních táborů, a většině z nich dokonce pomoci k emigraci ze země. Úspěšné emigrace byly zpravidla doprovázeny asistencí CAS a jejích pracovníků, protože sehnat pomocí vlastních prostředků dostatek peněz, kontaktů i potřebných dokladů se ukázalo být prakticky nemožné. K záchraně kulturních elit proto přispěla v největší míře iniciativa soukromé organizace CAS a snahy jednotlivců.

Organizace CAS se snažila využít všechny dostupné prostředky, které se v té době nabízely. Brzy Varian Fry a jeho spolupracovníci začali používat i nelegální praktiky. V tomto ohledu byla CAS jedinečná, protože téměř žádná z pomocných organizací působících v Marseille se neodvážila postavit proti autoritám. Pracovníci CAS dokázali najít skuliny ve francouzské administrativě a snažili se spolupracovat s marseilleským podsvětím. Ve své činnosti pokračovali i přes kritiku své domovské organizace ERC v New Yorku. Nakonec však byla CAS v roce 1942 donucena ukončit svou činnost a

přesunout se do ilegality. Celkově organizace dopomohla k emigraci asi dvěma tisícům osobností.¹⁵⁸

Samozřejmě se nepodařilo pomoci k emigraci všem uprchlíkům na seznámech – někteří nebyli schopni podniknout takovou cestu, jiní byli na cestě zajati, další byli dokonce již po smrti. V některých situacích záleželo především na shovívavosti jednotlivců, jako byli prefekti, strážníci či pohraničníci, často hrála velkou roli i náhoda a štěstí. Některým uprchlíkům se podařilo až do konce války skrývat nebo přežili jako členové odbojového hnutí, mnoho neúspěšných emigrací však končilo také smrtí.

Tato práce definuje celkem tři únikové cesty, kterými bylo možné z vichistické Francie uprchnout. První trasou byla plavba lodí přímo z Marseille přes Martinik, odkud bylo možné doplout do Spojených států, Mexika nebo Latinské Ameriky. Tato trasa byla oficiálně otevřená pouze od ledna do dubna 1941, avšak byla vůbec nejbezpečnější cestou emigrace a jednotlivé lodě byly schopné pojmout naráz velké množství uprchlíků. Cestu lodí přes Martinik absolvovaly osobnosti jako André Breton, Victor Serge, Anna Seghersová, Claude Lévi-Strauss, Wilfredo Lam, André Masson, Marcel Duchamp, Walter Mehring, Benjamin Péret s Remedios Varovou, Leonora Carringtonová a mnoho dalších.

Druhá cesta byla pěší a podstatně náročnější a nebezpečnější než námořní trasa přes Martinik. Dostala název „trasa F“ a byla využívána od října 1940 do dubna 1941, kdy byla nahrazena méně spolehlivou „Carlosovou trasou“. Nejnáročnější bylo překročení francouzsko-španělské hranice přes Pyreneje, odkud potom uprchlíci pokračovali vlakem přes celé Španělsko až do Lisabonu. Portugalsko bylo svobodným státem, takže zde nebylo příliš obtížné nastoupit na zaoceánskou loď. Pěší cestou přes Pyreneje překročil hranice například Max Ernst, Lion Feuchtwanger, Heinrich a Golo Mannovi, Franz Werfel s Almou Mahlerovou nebo Hertha Pauliová.

Poslední únikovou trasou se stalo překročení francouzsko-švýcarské hranice, které sice zpravidla končilo internací, avšak podmínky ve švýcarských táborech byly podstatně snesitelnější než ve Francii. Svou náročností se téměř rovnala „trase F“, protože bylo nutné překročit hory v doprovodu zkušených horolezců. Tato trasa byla využívána jako nouzová úniková cesta po roce 1942, kdy byla nacisty obsazena i jižní „svobodná“ zóna a CAS se musel přesunout do ilegality. Přes hranice se Švýcarskem úspěšně emigroval například Jean Arp nebo Giuseppe Modigliani.

¹⁵⁸ Viz. Příloha 2.

Na závěr bych ráda poznamenala, že jednotlivé osudy umělců a intelektuálů jsou velice různorodé a lze je jen obtížně zobecnit či kategorizovat. Jedná se o křehké příběhy ovlivněné často láskou, štěstím a přátelstvím, a nejlépe o svých zážitcích vyprávějí lidé sami. Tato práce se snažila vyhnout vyprávění osobních příběhů, ale snad si zachovala onu lidskost, bez které by se většině osobností emigrovat nepodařilo.

Summary

The topic of my thesis is the emigration of cultural elite from Vichy France. The thesis analyses the process of migration of elites during the Vichy regime and defines escape routes used for emigration from France. This thesis deals with the causes of this emigration, which coincided with the political situation in Europe, furthermore with the common story of all immigrants who met in Marseille and with the possible escape routes and activities of foreign relief organizations and embassies.

The first chapter briefly describes changes in Europe before World War II, which had a strong influence on the migration of cultural elites and the concentration of immigrants in France. The Nazi takeover in Germany is considered as the major cause of the following wave of intellectual migration. Therefore, this chapter will be devoted to the national migration, which rose as a result of war situation and French defeat, and resulted in the establishment of authoritarian regime in France. In the second chapter, the thesis analyses change in France's approach to foreigners, anti-fascists and German immigrants. This chapter will also deal with the internment of artists and intellectuals described in the example of The Camp Les Milles.

The important part of this research revolves around the significance of the city of Marseille where the cooperation in refugee community deepened, thus turning into the 'city of refugees'. The third chapter focuses on the process of the emigration. Firstly, *The Emergency Rescue Committee* (ERC) is introduced while an important part of this chapter is devoted the personalities standing in the background of this organization. Those personalities planned escape routes and they personally participated in the realization of emigration. The last part is devoted to unsuccessful attempts of escape from Vichy France. The conclusion summarizes all the factors that influenced the emigration of cultural elites, as well as defines possible escape routes and evaluates the success of attempts to escape.

Therefore, the successful emigration was usually accompanied by assistance of ERC and its employees. It was practically impossible to get enough money, right contacts and required documents while using only refugees' abilities. There were three escape routes, which could have been used for emigration from Vichy France. The first route could have been realized by a ship directly from Marseilles through Martinique, where it was possible to sail to the United States, Mexico or South America. The second escape route was leading across the Pyrenees and then by train through Spain to Lisbon, where it

was not so difficult to board an ocean liner. The last escape route accounts for the overrun the Franco-Swiss border, however, these emigrants usually ended in the internment, the conditions in the Swiss camps were much more tolerable than in France.

Abecední seznam použitých zdrojů

Prameny

Bénédite, Daniel. *La filière marseillaise: Un chemin vers la liberté sous l'occupation*. Paříž: Clancier Guénaud 1984.

Bénédite, Daniel „Le Centre américain de secours après le départ de Varian Fry“, *Revue Agone* (2008): 38-39. Staženo 18. 4. 2012. <http://revueagone.revues.org/225>.

Bloch, Marc. *Podivná porážka: Svědectví z roku 1940*. Praha: Argo 2007.

Breton, André a Parinaud, André. *Rozhovory: 1913-1952*. Praha: Concordia 2003.

Feuchtwanger, Lion. *Ďábel ve Francii*. Praha: Naše vojsko 1987.

Feuchtwangerová, Marta. „Útěk“. In *Ďábel ve Francii*, Lion Feuchtwanger, 158-159. Praha: Naše vojsko 1987.

Fry, Varian. *Surrender on Demand*. Boulder: Johnson Books 1997.

Lévi-Strauss, Claude. *Smutné tropy*. Praha: Rybka Publishers 2011.

Seghersová, Anna. *Tranzit*. Praha: SNKLU 1965.

Literatura

Monografie

Curtis, Michael. *Verdikt nad Vichy*. Praha: BB/art 2004.

Dahlke, Hans. Doslov ke knize *Ďábel ve Francii*, Lion Feuchtwanger, 164-180. Praha: Naše vojsko 1987.

Dûchene, Roger a Contrucci, Jean. „De la drôle de guerre à l'Occupation“. In *Marseille*, 629-639. Poitiers: Fayrand 1998.

Ferro, Marc. *Dějiny Francie*. Praha: Nakladatelství LN 2006.

Fittková, Lisa. *Le Chemin des Pyrénées: Souvenirs 1940-1941*. Paříž: Maren Sell 1987.

- Friedrichová, Magdaléna. „Francouzská imigrační politika v letech 1939-1945“. In *Proměny „sladké Francie“*, 25-41. Praha: CeFReS 2004.
- Grynbergová, Anne. „Le premier secours“. In *Les camps de la haute*, 173-197. Paříž: La Découverte 1999.
- Isenbergová, Sheila. *A Hero of Our Own: The Story of Varian Fry*. New York: Random House 2001.
- Jackson, Julian. *Pád Francie: Nacistická invaze 1940*. Praha: BB/art 2006.
- Jackson, Julian. *Francie v temných letech 1940-1944*. Praha: BB/art 2006.
- Julaud, Jean-Joseph. *Les Grands Écrivains*. Paříž: First Ed. 2007.
- Julaud, Jean-Joseph. *Les Petits et Grands Personnages de l'Histoire*. Paříž: First Ed. 2007.
- Kirk, Dudley. *Europe's population in the interwar years*. Ženeva: League of Nations 1946.
- Kudrna, Jaroslav et al. *Dějiny Francie*. Praha: Svoboda 1988.
- Lottman, Herbert R. *The Left Bank: writers, artists, and politics from the Popular Front to the Cold War*. Boston: Houghton Mifflin 1982.
- Prokop, Vladimír. *Přehled světové literatury 20. Století*. Karlovy Vary: O.K.-Soft 2006.
- Rioux, Jean-Pierre. „Marseille, cité-refuge des écrivains et des artistes“. In *La vie culturelle sous Vichy*, 377-398. Brusel: Editions Komplex 1990.
- Sullivanová, Rosemary. *Vila Air-Bel: Druhá světová válka, útěk a dům v Marseille*. Praha: Mladá Fronta 2008.
- Vávra, Jiří. *Od impresionismu k postmoderně: Dějiny vizuálního umění*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc 2001.
- Von Lüttichau, Mario-Andreas. „Entrartete Kunst Munich 1937: A Reconstruction“. In *Degenerate Art: The Fate of the Avant-Garde in Nazi Germany*. New York: Abrams 1991.
- Zykmund, Václav. *Stručné dějiny moderního malířství*. Brno: Státní pedagogické nakladatelství 1971.

Disertační a diplomové práce

Hájek, Adam. „JUDr. Vladimír Vochoč: československý konzul v Marseille 1938-1941“. Diplomová práce, Ústav českých dějin, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, 2008.

Peschanski, Denis. „Les camps français d'internement (1938-1946)“. Doktorská disertace, Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne, 2000. Staženo 3. 12. 2011. <http://hal.archives-ouvertes.fr/>.

Články

Chénieux-Gendronová, Jacqueline and Eastman, Andrew. „Surrealists in Exile: Another Kind of Resistance“. *Poetics Today* 17, č. 3, Creativity and Exile: European/American Perspectives I (podzim 1996): 437-445.

Delacorová, Regina M. „From Potential Friends to Potential Enemies: The Internment of 'Hostile Foreigners' in France at the Beginning of the Second World War“. *Journal of Contemporary History* 35, č. 3 (červenec 2000): 361-368.

Duranton-Crabolová, Anne-Marie. „Les intellectuels français en exil aux Etats-Unis pendant la Seconde Guerre mondiale: aller et retour“. *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, č. 60 (2000): 41-47.

Grynbergová, Anne. „Les camps du sud de la France: de l'internement à la déportation“. *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations* 48, č. 3 (1993): 557-566.

Guillon, Jean-Marie. „Varian Fry et le Emergency Rescue Committee (Marseille 1940-1941)“. *Vingtième Siècle: Revue d'histoire*, č. 64, (říjen-prosinec 1999): 133-135.

Izard, Michel. „Un moment de la conscience européenne“. *Terrain*, č. 17 (1991, vydáno 6. července 2007): 65-66.

Jennings, Eric. „Last Exit from Vichy France: The Martinique Escape Route and the Ambiguities of Emigration“. *The Journal of Modern History* 74, č. 2 (červen 2002): 289-324.

Kross, Peter. „Varian Fry: The American Schindler“. *HistoryNet*. Staženo 10. 4. 2012. <http://www.historynet.com/varian-fry-the-american-schindler.htm>.

Loyerová, Emmanuelle. „La débâcle, les universitaires et la Fondation Rockefeller: France/États-unis, 1940-1941“. *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 1, č. 48 (leden 2001): 138-159.

Internetové zdroje

United States Holocaust Memorial Muzeum. „Varian Fry Biography“. Staženo 10. 4. 2012. http://www.ushmm.org/museum/press/kits/details.php?content=varian_fry&page=04-biography.

Varian Fry Institute, „Some of the 2,000 people assisted by Varian Fry and the Emergency Rescue Committee“. Staženo 5. 3. 2012. http://www.varianfry.org/fry_2000_en.htm.

Slovníky

Geist, Bohumil. *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing 1992.

Guenther, I. V. „Emergency Rescue Comitee“ In *Historical Dictionary of World War II France: The Occupation, Vichy and the Resistance. 1938-1945*, ed. Bertram M. Gordon. Westport: Greenwood Press 1997.

Malina, Jaroslav et al., *Antropologický slovník*, CERM, Brno 2009.

Petrusek, Miloslav a Wilkner, Jiří, *Velký sociologický slovník*, Academia, Praha 1997.

Seznam příloh

Příloha 1: Seznam nejznámějších osobností zachráněných Emergency Rescue Committee¹⁵⁹

Příloha 2: Seznam osobností, které za pomoci Centre américain de secours emigrovaly, z roku 1942 (kopie archivního materiálu)

¹⁵⁹ Tento seznam je přejatý podle amerického *Varian Fry Institute*, který z 2000 osob vděčících za život Varianu Fryovi vybral těchto 56 nejdůležitějších jmen.
„Some of the 2,000 people assisted by Varian Fry and the Emergency Rescue Committee“, Varian Fry Institute, http://www.varianfry.org/fry_2000_en.htm (staženo 5. 3. 2012).

Přílohy

Příloha 1: Seznam nejznámějších osobností zachráněných Emergency Rescue Committee

1) Umělci

Marc Chagall, malíř
Marcel Duchamp, malíř
Max Ernst, malíř
Wifredo Lam, malíř
Jacques Lipchitz, sochař
Chaim Lipnitski, fotograf
André Masson, malíř
Hans Namuth, fotograf
Charles Sterling, kurátor muzea
Bruno Strauss, umělecký kritik
Paul Westheim, umělecký kritik
Ylla (Camilla Kofflererová), fotografka

2) Spisovatelé, vydavatelé a redaktoři

Hannah Arendtová, filosofka
Georg Bernhard, redaktor novin
André Breton, básník
Heinrich Ehrmann, ekonom
Lion Feuchtwanger, romanopisec
Leonard Frank, romanopisec
Giuseppe Garetto, romanopisec
Oscar Goldberg, vědec
Hans Habe, romanopisec
Konrad Heiden, spisovatel a Hitlerův životopisec
Wilhelm Herzog, antifašistický spisovatel
Berthold Jacob, novinář a pacifista

Jean Malaquais, romanopisec
Golo Mann, historik
Heinrich Mann, spisovatel
Valeriu Marcu, historik
Walter Mehring, básník
Hans Natonek, humorista
Ernst-Erich Noth, spisovatel
Hertha Pauliová, spisovatelka
Benjamin Péret, básník
Alfred Polgar, esejista
Hans Sahl, spisovatel
Jacques Schiffrin, nakladatel
Victor Serge, spisovatel
Franz Werfel, spisovatel
Kurt and Helen Wolffovi, nakladatelelé

3) Divadelní a hudební osobnosti

Hans Aufrecht, divadelní producent
Edvard Fendler, dirigent
Erich Itor-Kahn, pianista
Heinz Jolles, pianista
Siegfried Kracauer, filmový kritik
Wanda Landowska, cembalistka
Lotte Leonardová, zpěvačka
Alma Mahlerová-Werfelová, múza
Poliakoff-Litovzeff, divadelní producent

4) Vědci a filosofové

De Castro, tajemník Přírodovědecké fakulty na Madridské univerzitě
Emil S. Gumbel, statistik
Jacques-Salomon Hadamard, matematik
Alfredo Mendizabel, profesor filosofie na Madridské univerzitě
Otto Meyerhof, psycholog a laureát Nobelovy ceny za medicínu v roce 1922
Boris Mirkine-Guetzevitch, působil na Sorbonně

Peter Pringsheim, fizik
Bruno Strauss, psychiatr

Příloha 2: Seznam osobností, které za pomoci Centre américain de secours emigrovaly, z roku 1942 (kopie archivního materiálu)

May 10, 1942

LIST OF REFUGEES FROM THE
"CENTRE AMERICAIN DE SECOURS", MARSEILLE - FRANCE.
WHO HAVE EMIGRATED.

<p><i>X</i></p> <p><i>Har</i></p> <p>ABEND, André</p> <p>ABRAHAMOVICI, Salomon</p> <p>ABRAMOWITSCH, Marc</p> <p>ACKERNECHT, Erwin</p> <p>ADLER, Alfred</p> <p>ADLER, Egon</p> <p>ADLER, Ida</p> <p>ALBRECHT, Hansen Otto</p> <p>ALLESCH, Théodore</p> <p>ALVAREZ DE TOLEDO, Rodrigo</p> <p>AMANN, Paul</p> <p>AMBLUNG, Irmgard</p> <p>APPEL, Hedwige</p> <p>ARAGO GARCIA Jaime</p> <p>ARQUEZ, Gordi Salto</p> <p>ARTZ, Ingeborg</p> <p>ASCHER, Georges</p> <p>AUFRIEHT, Ernst</p> <p>BAHLKE, Henry</p> <p>BALBOA LOPEZ, Benjamin</p> <p>BARTH, Walter</p> <p>BAUMGARTEN, Lydia</p> <p>BECK, Bernhard</p> <p>BECK, Guido</p> <p>? BEHRENDT, Heinz</p> <p>BEIER, Wilhelm</p> <p>BENNER, Wetzler</p> <p>BENOIT-LEVY, Jean</p> <p>? BERGZELLER, Arpad</p> <p>? BERGZELLER, Richard</p> <p>BERGER, Klaus</p> <p>BERTSCH, Else</p> <p>BIEL, Egon Vitalis</p> <p>BIERMANN, Erica</p> <p>BLEI, Prantz</p> <p>BLUMENFELD, Erwin</p> <p>BORNSTEIN, Joseph</p> <p>BOROCNICZ, Léo</p> <p>BOSS, Willy</p> <p>BOURGIN, Assia</p> <p>BRAND, Charlotte</p> <p>BRANDEL, Kuno</p> <p>BRANDEISZ, Maximilie</p> <p>BRAUNING, Karl</p> <p>BREITBACH, Joseph</p> <p>BRELTSCHELD, Rudolf</p> <p>BRETTON, André</p> <p>BUBLITZ, Rudolf</p> <p>CAHNMANN, Julius (<i>Hans?</i>)</p>	<p>CALLESTA, Pedro Pi</p> <p>CARO, Friedrich Wilhelm</p> <p>CHAGALL, Marc</p> <p>CHIARAMONTE, Nicolas</p> <p>CIOTT CECCHINI, Egisto dit Ciatti</p> <p>COSER, Ludwig</p> <p>CZECOWICKA</p> <p>DEICHES, Léo</p> <p>DENICKE, Georges</p> <p>DIAMANT, Max and Arnold</p> <p>DICKHAUT, Walter</p> <p>DISCHE, Zacharias</p> <p>✓ DORIAN, Reine</p> <p>DRUCKER, Eric</p> <p>DUNCKER, Hermann</p> <p>DYCK, Richard</p> <p>EISENBERG, Susi</p> <p>✓ ELSOFER, Louise</p> <p>ENGEL, Johanna</p> <p>ENOCH, Rosa</p> <p>ERNST, Max</p> <p>ESTEVES, António</p> <p>ESTEVES - SANZ, Kosé</p> <p>FALUDY-LEIMDORFER, Georges</p> <p>FEBLOWICZ, Eva</p> <p>FEDER, Dr. Ernst</p> <p>FENDLER, Edouard</p> <p>FERL, Gustav</p> <p>FEY, Catherine</p> <p>FISCHER, Alice</p> <p>FITTKO, Johannes</p> <p>FLACHS, Camille</p> <p>FRAENKEL, Heinz</p> <p>FRANCK, Elena</p> <p>FRIEDBERGER, Walter</p> <p>FRIEDLANDER, Paul</p> <p>FRIEDLANN, Léo</p> <p>FUHRMANN, Willy</p> <p>GARRETTO, Joseph</p> <p>GASPARI, Juan</p> <p>GIEPEN, Hubert</p> <p>GLASE, Max</p> <p>GLEITSMANN, Clara</p> <p>GLWCK, Peter Stephan</p> <p>GOEHR, Rudolf</p> <p>GOLDBERG, Oscar</p> <p>GOLDENBERG, Boris</p> <p>GOLDFELD, Karl</p> <p>? GOLDLIABER, Louise</p>
---	--

GRAVE, Emil
GRILL, Théodor
? GRIETZCH,
GRUDER, Ignace
GRYLEWITSCH, Anton
GÜENTHER, Otto
GURFINKEL, Isaac
? HAAS,
HABER, Hermann
HACKE, LOUIS
HACKEL, Nora and Hedwige
HÄNDLER, Karl
? HÄFNER, Théodor
? HALPERN,
? HAMBURGER,
HAMEL, Hans and E.
HARLAIN, Charles
HARTH, Nathan
HAVAS, André
HAVAS, Peter
HAYMANN, Hermann
HEINDENREICH, Karl
HEIDE, Fritz
HEILBORN, Martin
? HEINE,
HEINIG, Jean
HEINSHTEINER, Ella
HELLER, Peter Niels
? HERZFELD,
HERZ-KESTRANEK
? HERZOG,
HERMANN, Hugo
HEUMANN, Edgar,
HIRSCH, Helmuth
? HIRSCHFELD,
HOEXTER, Siegfried
HOPFMAN, Johannes
HOPFMAN, Marguerite
HOPFMAN, Max Maurice
HUBER, Feiga Minn and Peter
JACOBSOHN, Jean
JACOBY, Heinz
JACOBY, Hans
JACOBY, Kurt
JECKEL, Charlotte
JOLLES, Heinz
JOLOWICZ, Ernst
JOSEPH, Ludwig
JUCHACZ, Marie
KADACH, NERAC, Eleanore
KAGI, Françoise
KAHN, Hans Rudolf
KAHN, Erich Itor
KAHN, Maximo José
KAKIES, Hans
KAMM, Hans
KARP, Adolphe
? KASEL,
? KATZ,
KATZ, Léon
? KAUFMANN,
KELLER, Robert
KERSTEN, Ellen
? KERSTEN,
KILBATCHICHE, Victor & J.
KIRSCHMANN, Emile
KOCHNITSKY, Léon
KOEFFLER, Ylla
KONOPIKA, Erhardt
KRUEGER, Fritz
KULKA, Hans-Johann
LAM, Wilfredo
LANDAU, Eva
LANDAU, Julia dit Katia
LANDOWSKA, Wanda
LANGERHANS, Heinz
LANYI, Yvonne
LAUMANN, Kurt
LAUX, Elizabeth
LEIPEN, Walter
LEISER, Heinrich
LEONARD, Lotte
LEROY-BEAULIEU, Marie-Thérèse
LEWINSOHN, Rosa
LIBROWICZ, Katherine
LICHTENSTEIN, Bedrich
LINDENBAUM, Karl
LIPSCHITZ, Jacques
? LIPSCHUTZ,
LISSEBERGER, Théo
LOCH, Lucie
LOEW, Richard
? LOEWENSTEIN,
LUNAU, Elisabeth
MAAS, Alexander and Margit
MAINZER, Otto dit Peter Grund
MARCUS, Cecilia
MARCUSON, Natan

MANASSE-MORRIS, Rodolphe
MARESCH, Harold
MASSON, André
MAYER, Paul
MEHRING, Walter
MENASZES, Emil
MEYER, Bruno
MEYER, Gerhard
MEYERHOF, Walter Ernst
MICHAELIS,
MIRAVITLES-MET, Jaume
MOHR, Georg,
MONDEN, Richard
MONDERER, Mendel
MULLER, Erwin
MULLER,
MUELLER, Paul
MUNOZ-LOPEZ, Orencio and Maximo
NATOLI (Lamontea) Aurelio
NEBENZAHL, Léon
NENTWICH, Guenther
NEUMANN, Alfred
NOTH, (Kranz) Ernst Erich
OETTINGHAUS, Walter
OLDEN, Baldur
OPEL, Fritz
OPHULS, Max
OPPENHEIM,
OPPENHEIM, Kurt
OPPENHEIMER, Lise
OSBORN, Max
OSNER, Karl
OSTERTAG, Ferdinand
PAETEL,
PANARO, Pietro
PEIPER, Gisele
PERET, Benjamin
PETERSEN, Lothar
PEPPER,
PFISTER, Otto
PIANA, Marie-Therese
PIN, Benjamin
PINCUS, Kurt
PIVERT, Germaine
POLIAKOFF, Salomon
POLLACK-RUDIN, Natalie
POLZER, Karl
POPP, Lothar
POSNER, Friedrich
PREISZ, Hugo
PRINGSHEIM, Peter
PROSKAUER, Walter
PUSTAU, Erna
RAPHAEL, Max
RAPPAPORT
REDLER, Bernard
REIS, Alfred
REISNER, Victor
REITER, Ismar
RESTOUT, Denise
RICHTER,
ROGGE, Fritz
ROSEN, Herbert
ROSENBERG,
ROTHSCHILD, Leonard Ernst
ROTHSCHILD, Hellmuth
ROTHZIEGEL, Harry
RUBENSON, Emmanuel
SACHS, Rudolf
SAHL, Hans Salomon
SALOMON, Eugen
SALOMON, Gottfried
SALTER, Julius B.
SALSON, Joseph
SCALTA, Helios
SCHAECHTER, Leon
SCHIFFRIN, Jacques
SCHORR, Israel
SCHNECK, Friedrich
SCHOENBERNER, Franz
SCHUETT, Adam
SCHWAB
SCHWAGER, Alfred
SCHWARTZ, Helene
SCHWARTZKOPF, Otto
SCHWITZER, Gisela
SEJOURNE, Laura
SELKE, Rudolf
SELZER, Bernhard
SELRAD, Franz
SENDER, Benedikt
SIEGEL, Fritz
SIEGER, Mendel
SOIFER, Noie
SOLZBACHER, Wilhelm
SOMIN, Willy, (Simon-Somin)
SONNEMANN, Ulrich
SOUVARINE, Boris
SPETT, Israel Mendel
SPINDEL, Lea
SPIRO, Eugen
STEIN
STEINER, Oswald
STERN, Alfred
STERN, Auguste Pierre
STERNBERG, Karel
STEUER, Gertrude
STRAUSS, Bruno
STROEBEL,
STRYKS, Walter

SUCHOWOLSKY, Karl
SWIENTY, Wilhelm
SZENDREI, Alfred
SZYLAN, Anna
TAMIR, Mordechai
TANNENWALD, Simon
TARRIDA, Frederic
THALEBBER, August
THEISSEN, Hans and I.
THOMAS, Alfred
THOMAS, Fanny
THORN, Hermann
THORMANN, Charlotte
?TIETZ,
TIGER, Emil
TRENK-TREBITSCH, Willy
TURNER, Simon
ULTMANN, Fritz
VAJNA, Ladislav
VARO, Remedios
VERES, Michel
VERZIANO, Marcel
WACHSMANN, Konrad
?WAGNER,
WAGNER, F.
WALCHER, Jacob
WALLIS, Kurt
WASSERMANN, Eva
WEIL, Henri
WEIL, Germaine
WEIL, Greta
? WEINGARTEN, Adolf
WEISZ, Emeric
WEISS, Karl
WEISSENBERG, Alfred
WEISSMANN, Alfred
WELTER, Marianne
WONDRINER, Fritz
WONGRAF, Fritz
WEITHEN, Paul
?WICKEL
WILLE, Werner
WINKLER, Heinz
WOLFF, Konrad
WOLFF, Kurt
?WRONKOW,
WRETZL, Peter
ZACHARIAS, Werner dit Florian
ZALOSCAR, Jacques
ZAPPLER, Marcel
ZBOROWSKY Mordka
ZENIER, Walter
ZILBER, Alfons

- ? - Christian names unknown to us.